

A mondatközi anafora és az ő névmás szerepei

Kocsány Piroska
DE Germanisztika Intézet

Összefoglaló

A dolgozat az alanyesetű egyes szám harmadik személyű névmás használatának szabályait és tendenciáit tárgyalja, amelyeket a magyarban korlátozó a pro-ejtés lehetősége, illetve követelménye. Feltérképezi az implicit (= zéró) anafora megjelenésének körülményeit, összeveti az anaforikus mutató névmás – az – és a személyes névmás – ő – lehetőségeit, és leírja a személyes névmás teljesítményét mondatközi helyzetben, illetve a szövegben általában. Kitér a névmás [+élő] jegyének meghatározó szerepére és kontrasztáló és azonosító funkciójára, és tárgyalja az ige utáni helyzetben fellépő személyes névmás specifikus illokutív szerepét, valamint a névmás logoforikus használatát.

Kulcsszavak: személyes névmás, mutató névmás, implicit anafora, kontinuitás, kontrasztívítás, kontextus, kognitív relevancia

1. Bevezetés

Az anafora elemi alkotórésze a szövegnek. Köztudottan azon biztosítékok egyike, amelyek a szövegben a folytonosságot, a kontextus összefogottságát, a koherenciát garantálják. Ezzel szemben, ha beleolvasunk bármely magyar szövegbe, azt tapasztaljuk, hogy a legegyszerűbbnek tűnő névmási anafora, az ő oldalakon keresztül alig fordul elő. Ennek közismert oka, hogy a magyar az úgynevezett „nullszubjekt” vagy „pro-ejtő” nyelvek közé tartozik, amelyek többféle okból, többféleképpen magyarázhatóan törlik a személyes névmásokat. A névmás azonban létezik, és nyilván szerepe, feladata is van, a kérdés tehát az, hogy mi ez a feladat. A szakirodalom több szempontból körüljárta a problémát. A korai közelítések elsősorban nyelvhelyességi szempontokat érvényesítettek (például Szepesy 1975), a továbbiakban sor került mondattani megfigyelésekre (például J. Soltész 1976). Pléh Csaba és Radics Katalin szabályokba foglalja a névmás kötelező törlését (Pléh–Radics 1976), illetve a személyes névmás és a mutató névmás párhuzamos szerepét. É. Kiss Katalin kidolgozza azt az algoritmust, amely a magyar mondat szerkezetet meghatározó topik funkcióra (is) épít, és körvonalazni tudja mind a zéró névmás, mind a személyes névmás helyett álló mutató névmás megjelenését két egymást követő mondatban (É. Kiss 1978). Pléh Csaba több tanulmányban foglalkozik a témával (l. Pléh 1998 hivatkozásait), majd a mondatmegértésről írt monográfiájában (Pléh 1998) hosszú fejezetet szentel az anaforák megértésének, különös tekintettel azokra a tényezőkre is, amelyek a zéró névmás esetében fellépő lehetséges többértelműséget megpróbálják kizárni (szintaktikai szerepek, tematikus szerepek,

szórend/sorrend, valamint ezek összjátéka további pragmatikai tényezőkkel). Tolcsvai Nagy Gábor (2000) a langackeri kognitív nyelvtan téziseiből indul ki, és a nézőpont felől (ezen belül a semleges kiindulópont, a referenciapont és a tudatosság szubjektuma felől) vázolja fel a személyes névmás (*ő*) és a mutató névmás (*az*) anaforikus megjelenésének rendszerét. Laczkó Krisztina és Tátrai Szilárd az *ő* és az *az* deiktikus használatának funkcionális kognitív keretben történő vizsgálatával érinti a témát (Laczkó–Tátrai 2012). Németh T. Enikő az implicit argumentumok kérdésköre kapcsán a pragmatika fogalmát és hatásait vizsgálva ír az anaforáról is (legutóbb többek között Németh T. 2013; 2014). E sorok írója két korábbi tanulmányban fogalmazott meg kérdéseket, illetve feltételezéseket a személyes névmás szerepéről a szöveg szintjén (Kocsány 1995; 1997).

A névmási anafora különösen izgalmas kérdéseit Pléh (1998) veti fel, többek között, amikor nyelvpszichológiai keretben arra kérdez rá, hogy „milyen reprezentációhoz fér hozzá az anaforikus elem” (Pléh 1998: 171kk), vagyis mennyire egyértelmű az antecedens és az anafora közti viszony, van-e mindig (nyelvi szabályban rögzíthető) biztosíték arra nézve, hogy az anaforával egyetlen – a helyes – antecedensre utalunk vissza. A nyelvpszichológiai kutatások arra mutatnak rá, hogy a névmási anafora több lehetséges antecedens esetén nem rögtön az, úgymond, „helyesre” utal, hanem a mondatmegértés folyamatában egyszerre több előzményt is aktivál, illetve tart végig aktívan. Emellett az antecedens alapján kialakult kép/fogalmi csomópont nem szorítkozik pusztán az antecedensre, hanem annál átfogóbb, tartalmazza például az ahhoz kapcsolt jelzőket is. Mindez a nyelvpszichológia szemszögéből arra figyelmeztet, hogy a mondatközi anafora nyelvészeti szempontú vizsgálatában fokozottan ügyelnünk kell a nyelvi szabályok működése és az aktuális koherenciateremtés igénye/szabadsága között feszülő viszonyra.

A következőkben egy kis szeletre összpontosítok a névmási anafora rendkívül bonyolult, kognitív és pragmatikai, mondattani és jelentéstani, tipológiai és történeti szempontból egyaránt sokszínű problémakörén belül. A megcélzott jelenség **az egyes szám harmadik személyű ő névmás grammatikai alany szerepben**.¹ Mivel azonban az *ő* váltakozhat a mély hangrendű mutató névmással (*az*), illetve a zéró névmással, a vizsgáladásnak ezekre is ki kell térnie.

A vizsgálat grammatikai kerete alapvetően az *Új magyar nyelvtan* fogalomrendszere (É. Kiss–Kiefer–Siptár 1998). Mivel mondatközi anaforákról, tehát a mondaton túlmutató, kontextusérzékeny jelenségről van szó, elkerülhetetlenül szükséges a megnyilatkozás szintjét is bevonni a tárgyalásba. A dolgozatban képviselt grammatikai és pragmatikai nézőpont mellett két fontos érv szól. Az egyik a kognitív

¹ A nyelvhelyességgel kapcsolatos szakirodalom az alanyesetű *ő* vagy *az* kérdésével vagy csak per tangens, vagy egyáltalán nem foglalkozik, érdeklődése főleg a tárgyesetre irányul, azon belül tér ki érdekes mondattani kérdésekre és megfigyelésekre is, l. például J. Soltész (1976), Elekfi (1979; 1980). A kérdéskör további vizsgálódásra serkentő érdekessége éppen az is, hogy az egyes számú *ő* és a többes számú *ők* is másképp, más anaforikus részrendszerek szabályai szerint viselkednek, akárcsak az alanyesetű *ő* és a tárgyesetű *őt*. A jelen dolgozat tematikus megkötése természetesen együtt jár azzal a nyugtalanító belátással, hogy így a lehetséges rendszernek csak egy egészen kis szeletét lehet megmutatni, feltehetően fontos összefüggések feltárása nélkül, ami a megállapítások magyarázó erejét erősen csökkenti. Másfelől a tematikus korlátozás lehetőséget nyújt a választott részrendszer aprólékos tanulmányozására. A jelen dolgozat erre vállalkozik.

nyelvészet moduláris változatának azon meghatározó elve, miszerint az egyes modulok szabad paraméterekkel rendelkeznek, amelyeket más modulok értékei tölthetnek ki, anélkül, hogy közöttük szükségszerűen hierarchikus összefüggést kellene feltételeznünk. Ennek értelmében a modulok különállása csak relatív, vagyis elméletileg lehetőség nyílik átfogó(bb) elvek és összefüggések feltárására (l. Kertész 2000: 410). A másik a grammatika/szemantika és pragmatika elhatárolásának, illetve egymásba illeszkedésének kérdése. Ennek kapcsán fontos az a nézet, miszerint a szemantikai struktúrák általánosan aluldetermináltak, és a pragmatika (úgy is mint a tág értelemben vett kontextussal kapcsolatos beszélői stratégia) befolyásolja a megnyilatkozások (igazságfeltételes) jelentését. (L. ehhez Németh T.–Bibok (2009; 2010), különös tekintettel a grammatika és pragmatika közti interakcióra, illetve a pragmatika értelmezésére).

Az első részben a korábbi szakirodalom eredményeit összefoglalva és kiegészítve tárgyalom a mondatközi anafora grammatikailag szabályozott használatát és az egyéb tényezőknél a szabályok érvényesülését felülíró hatását. A második részben szembesíteni próbálom az *ő* mondatközi anaforikus funkcióját a diskurzusban/szövegben betöltött referáló funkcióval. Végül a harmadik részben kitérek az *ő* egyedi emocionális, illetve logoforikus használatára, mint a referáló/deiktikus funkció következményére.

Az adatokat, amelyekre támaszkodom, egyéni nyelvhasználatom, illetve különböző írott szövegekből (többek között a nyelvészeti szakirodalomból) származó adatgyűjtés szolgáltatta. A példák többségben elbeszélő jellegű írott szövegrészeknek számítanak.² A vizsgált mondatközi anafora minden esetben két különálló mondatot kapcsol össze. Erre a megszorításra azért van szükség, mert a kötőszóval vagy intonatörikusan összekapcsolt mellérendeléseknél bizonyos szabályok másképp érvényesülnek. Ezekre szükség esetén érintőlegesen utalok. A vizsgálódás alapvetően a sztereotíp értelmezésekre, illetve a grammatikai/szemantikai szabályok és összefüggések feltárására irányul. Ez azonban nem lehetséges anélkül, hogy ne problematizálnánk a szemantika és pragmatika közötti közös „határsáv” lehetőségeit és következményeit. Ezért mérlegelni szükséges a lehetséges kontextuális értelmezéseket, amelyek a megnyilatkozás szintjén számításba jönnek.

Az adatokkal a gondolatkísérlet mint módszer lehetőségeit felhasználva dolgozom. Egyes kérdéseknél csekély számú informátorra is hagyatkozom, mint afféle önkontrollra.

2. A mondatközi anafora kérdésköre

2.1. A mondatközi anafora két szabálya

Pléh Csaba és Radics Katalin (1976), illetve Pléh Csaba (1998: 174k) a névmási anafora mondatközi használatát két alapvető szabályra vezeti vissza, és ezzel ki is

² Az „írott szöveg” megjelölést nem terminusként használom. Mint terminus, pontosításra szorul, elsősorban abban a vonatkozásban, hogy a hagyományos „írott-beszélt” elkülönítéshez a médiumon kívül több további kritérium társul, és ezek nyomán a határvonal másképp húzandó meg. Lásd ehhez Koch és Oesterreicher (1994) „Nähesprache” és „Distanzsprache” kategóriáját. A dolgozat példái további pontosítás nélkül mindkettőből merítenek.

jelöli a további nyelvészeti kutatás útját. Az egyik szabály szerint az alanyismétlés kötelezően vezet a felszíni szerkezetben az anafora törléséhez. A felszíni megjelenéstől a tematikus szerep³ elsődlegessége felé tereli az elemzőt az a tény, hogy erre a törlésre nemcsak a nominatívuszi ágensre mint alanyra utaló esetben kerül sor, hanem a datívuszi⁴ (lélektani) alany, illetve experiens ('átélő') esetében is. Vagyis a zéró névmás semleges mondatokban az ágensnek vagy experiensnek tekintett alanyra vonatkozik. Ilyen példákat idézhetünk (az antecedentst aláhúzással, az anaforát félkövér betűvel jelzem):

- (1) a. A gyerek meglátta a bajnokot. Ø Odament hozzá.
b. A gyerekeknek imponált a bajnok. Ø Odament hozzá.

A másik szabály azt mondja ki, hogy a mutató névmási anafora megjelenése alanyváltást, illetve perspektívaváltást jelez.

- (2) a. A gyerek meglátta a bajnokot. **Az** odament hozzá.
b. A gyerekeknek imponált a bajnok. **Az** odament hozzá.

Ha perspektívaváltásról beszélünk, arra gondolunk, hogy megváltozik az eddig központinak tekintett szereplő, vagyis topikváltásra kerül sor.⁵

Pléh Csaba a két szabályt mint szabályt elkülöníti egymástól: az alanyismétlést jelző zéró névmás esetében törlési szabályról (= **grammatikai szabályról**), az alanyváltást jelző mutató névmás esetében viszont nem szabályról, hanem **ingadozó rendszerről** beszél, amelyben többféle tényező összehatása érvényesül a diskurzus szintjén, ennek következtében esetenként a mutató névmás akár törlődhet is (Pléh 1998: 175).

Az „ismételt alany = zéró jelzés” elsődlegességének feltételezése meghatározó momentum a megértés során. Mindazonáltal ha az első mondatban több argumentum jelenik meg, szabályos alanyismétlés esetén is előnyös a megértés automatizmusa számára, ha a topik, az alanyeset, a nyelvtani és a pszichológiai alany egybeesik, és ha az értelmezést nem befolyásolja a megelőző mondat szórendje (Pléh 1998: 183).

Zéró névmás esetén törvényszerűen abból indulunk ki, hogy az egymást követő két mondat alanya azonos (mint antecedens és mint anafora). Ezt kontrolláljuk a megértés során pragmatikai és formális szempontok szerint, együtt és egyszerre mérlegelve a két mondatban tett állítást és ezek értelmes viszonyát egyfelől, illetve az anafora és a neki megfelelő antecedens összeállítását másfelől. Ha e mérlegelés során az elsődleges feltételezés (alanyismétlődés) csüörtörtököt mond, akkor alanyt váltunk (Pléh 1998: 188k, 193). Alanyváltás esetében a (mutató névmás helyett álló) zéró névmás használatakor nem nyelvtani szabályt, hanem a diskurzus

³ A tematikus szerep fogalmát további tematikus szerepekkel együtt I. elsősorban: Komlósy (1992).

⁴ A fogalomhoz I. Pléh (1998: 176kk) is, hivatkozással Elekfi László (1981) tanulmányára is.

⁵ É. Kiss Katalin (1978) szerint a kommunikatív tagolás, tehát a topik megismétlése zéró névmással esetenként meghatározóbb lehet, mint az alany megismétlése (É. Kiss 1978: 450, (25)–(26) példa). Pléh Csaba hangsúlyozza, hogy az értelmezést a szórend is megtámogatja. Kísérletei szerint objekt-verb-szobjekt szórendű első mondat esetén a mutató névmást mint a második mondat alanyát a résztvevők közel 40 százaléka az első mondat alanyával azonosította, jóllehet alanyismétlésnél zéró névmás lenne a szabályos (Pléh 1998: 177).

összes tényezőire építő stratégiát követünk. Ebben egyfelől a predikációkkal kapcsolatos elvárási rendszereknek, másfelől a propozíciók közötti koherenciának jut meghatározóan fontos szerep.

Bár a zéró névmás grammatikai szerepe alanyismétlés esetén tűnik egyértelmű szabálynak, mégis az újabb, főképpen pragmatikai szempontú közelítésekben egyre több olyan példa kerül elemzésre, amely a kivételekre mutat rá, vagyis azokra az esetekre, amelyekben alanyváltás mellett is jelentkezik a zéró névmás (például Németh T. 2013; 2014; Németh T.–Bibok 2009: 208kk; 2010: 509kk). A két végletet: a grammatikai szabálykövetést és a feltehetően egyéb magyarázatot igénylő eseteket a következő táblázat szemlélteti.⁶

⁶ A (3) példa esetében a dolgozat egyik anonim lektorának intuíciója szerint nem zárható ki az az értelmezés sem, amelyben a zéró névmás nem az alanyra, hanem a tárgyra utal vissza. (A lány ekkor meglátta a fiút. Ø Leszállt a villamosról, és futni kezdett.) Ezzel kapcsolatban a következőkkel kell folyamatosan szembesülnünk: (i) Meg tudunk fogalmazni létező grammatikai elvárásokat/szintaktikai szabályokat, ahogyan az a fenti (1) és (2) példa esetében történt. (ii) Emellett folyamatosan látnunk és láttatunk kell a tág értelemben vett kontextus befolyását, amely meghatározó módon felülírhat bizonyos grammatikai/szintaktikai szabályokat, ahogy azt az 1. táblázat megpróbálja megmutatni, és (iii) lehetőség szerint pontosítanunk kell (kellene) ezt a befolyást **mind a szabály, mind a kontextus** milyensége/mibenléte felől. Ami a szabály befolyását illeti, a (3a) példa esetében az az értelmezés, amely szerint a zéró névmás a megelőző mondat tárgyára utalna vissza, beláthatóan eltér a szabály alapján működő, begyakorlott értelmezéstől. További problémát jelent a **szükséges/tipikus kontextus**: ez a fogalom meglehetősen tisztázatlan, és a tisztázást csaknem lehetetlenné teszi az a sokszínűség, ami a kontextus elemeit, részletezettségét stb. meghatározza, valamint az a rugalmasság, amellyel a beszélők folyamatosan „kiegészítik” a mondottakat (lásd ehhez Meibauer 2012). Ráadásul számolnunk kell azzal is, hogy a kognitív begyakorlottság milyen általános, illetve szociális/kommunikatív stb. regiszterhez kötött, vagy egyenesen egyénhez tapadó stílusjegyeket támogat. Megpróbálhatunk létrehozni olyan tipikusan írott nyelvi kontextust, amelyben megtartva a fenti **minimális kontextust**, vagyis az eredeti megfogalmazást, a zéró anaforát alanyváltással értelmezzük. Például: *Ahogy az ablaknál ült, folyton a fiú járt az eszében. Az elsuhanó házak között újra és újra az ő alakját vélte felfedezni. A villamos lassított, majd megállt. A lány ekkor meglátta a fiút. Leszállt a villamosról, és futni kezdett a szemközti buszmegálló felé. A lánynak már nem maradt ideje, hogy leszálljon. A villamos ajtaja bezárult előtte. Ez a változat e sorok írójának nyelvhasználatáért az érintett helyen megakad, nehézkessé válik, köztes korrekcióra szorul, vagyis igazából vét a kognitív feldolgozás könnyítését megcélzó általános elv ellen. Kiegészíthetnénk például így: *A lány ekkor meglátta a fiút, amint éppen leszállt a villamosról, és futni kezdett a szemközti buszmegálló felé.* Vagy választhatunk olyan intonációs és szórendi változtatást, amelyben felfüggesztődik a két cselekvés hangsúlyozott egymásutáni-sága az íráskép – kettőspont – sugallta összefüggés keresése és egy kiemelt fókusz okán: *A lány ekkor meglátta a fiút: leszállt a villamosról, és egyenesen a szemközti buszmegálló felé futott.* Mindkét esetben indokolni tudjuk a zéró anaforát, l. a következő 2.2.1.–2.2.4. fejezetet. A jelen dolgozat próbál megmaradni a legelemibbnek tűnő szabályok és tendenciák megállapításánál, annak nyugtalanító tudatában, hogy a zéró névmás használatát/értelmezését legáltalában sokkal inkább mégis a mindenkor kontextustól biztosított kognitív relevancia fogja meghatározni (lásd ehhez Sperber–Wilson 1986/1995; Németh T. 2003). A továbblépést a kontextus fogalom sokoldalú problematizálása jelentheti. Ez figyelmeztethet arra, hogy mindazon esetben, ahol **tetten érhető jelzések** segítik az értelmezést, ezeket a jelzéseket megpróbáljuk a kontextus szükséges és elvárható pontosítási lehetőségeként rögzíteni. A dolgozat ehhez próbál empirikus adatokkal, illetve megfigyelésekkel hozzájárulni.*

<p>Alanyismétlés zéró anaforával mint egyetlen értelmezési lehetőség, grammatikailag szabályozva:</p> <p>(3) a. <u>A lány</u> ekkor meglátta a fiút. Ø Leszállt a villamosról, és Ø futni kezdett.</p>	<p>Többértelműség (= alanyismétlés vagy alanyváltás) zéró anaforával (A magyarázatot a példában a folytatás helyettesíti.):⁷</p> <p>(4) a. <u>A tanár</u> megharagudott a diákra. Ø Óra végén figyelmeztette, hogy ne felejtse otthon a könyvet. (Az meg arra hivatkozott, hogy nehéz a hátizsákja.) ▷ <i>alanyismétlés</i></p> <p>b. A tanár megharagudott <u>a diákra</u>. Ø Óra végén figyelmeztette, hogy ne felejtse otthon a könyvet. Mégis szemtelenség egy tanárt csak úgy figyelmeztetni. ▷ <i>alanyváltás</i></p>
<p>Alanyváltás mutató névmással mint egyetlen értelmezési lehetőség, grammatikailag szabályozva:</p> <p>(3) b. A lány ekkor meglátta <u>a fiút</u>. Az leszállt a villamosról, és futni kezdett.</p>	<p>Többértelműség (= alanyváltás két egyformán lehetséges antecedensre visszautalva) mutató névmással:⁸</p> <p>(4) c. A vevő odament a főnökhöz a segéddel. Az adott neki egy jó ötletet. ▷ <i>az = a főnök</i> ▷ <i>az = a segéd</i></p>

1. táblázat. Egyértelműség és többértelműség az antecedens és az anafora összekapcsolásakor

A táblázat példái alapján a következő kérdések fogalmazhatók meg:

Mik a szoros szabályozottság feltételei? Továbbá: ha feltételezzük, hogy többértelmű esetekben vannak bizonyos tendenciák vagy prioritások, vagyis ha lehetséges, hogy több értelmezés közül az egyik hozzáférhetősege könnyebb, mint a többié, akkor ezek a tendenciák mivel magyarázhatók?

Ezekre a kérdésekre próbál első közelítésként választ adni a következő 2.2. fejezet.

2.2. A zéró névmás szabálya és lehetőségei

Az alanyismétlés egymást közvetlenül követő semleges mondatok sorában kötelezően az alany törlésével jár. Ez az uralkodó szabály, amelyet a pro-drop (pro-ejtés) törvénye is támogat. Ha viszont alanyváltásról/perspektíva-váltásról van szó, akkor azt jeleznünk kell, l. a (2a), (2b), (3b) példát. Ugyanis ahhoz, hogy két lehetséges antecedens esetén ne az alanyismétlés szigorú grammatikai szabályát kövessük (= zéró anafora), a tárgy→alany megfelelésnek kell bizonyos feltételnek eleget tennie, másképp fogalmazva ő lesz a jelölt pólus. Ha ez a jelölés nem anaforával történik, akkor számolnunk lehet egyéb, szintaktikai vagy szemantikai, lexikális vagy

⁷ Németh T. Enikő (2013: 188) példája, a kiegészítő magyarázat tőlem való.

⁸ Pléh Csaba példája: (Pléh 1998: 184)

pragmatikai jelölésekkel, anélkül, hogy e jelölések között hierachiát állítanánk fel. Szűk korpuszra támaszkodva első közelítésként a következő feltételezések mellett szeretnék érvelni:

- (A) Bár az alanyváltás jelzése nem szabályozott, hanem – Pléh Csabát idézve – ingadozó rendszer, feltételezem, hogy e rendszeren belül vannak szabályozott részrendszerek is. Egy ilyen részrendszerre mutatok rá a 2.2.1. fejezetben.
- (B) A rendszer ingadozása leginkább a jelentések területén érhető tetten. A két propozíció összefüggése és az antecedens és az anafora összeillesztése a mindenkori, alkalmi koherenciateremtés függvénye. Feltételezem, hogy vannak olyan, a jelentéssel, illetve a beszélők szándékaival (úgy is mint illokúciók, illetve beszélői attitűdök = beállítódások, szubjektív modalitások) összefüggő tények, amelyek az ingadozó rendszerben segítenek kijelölni egyes stabil pontokat. Ezeket két részterületen próbálom meg nyomon követni a 2.2.2. fejezetben. A két részterület egyfelől az ige jelentése, amelynek argumentuma a zéró anafora, másfelől azok a grammatikai és pragmatikai jelzések, amelyek adott esetben segítik a predikációk aktuális jelentésének érvényesülését.
- (C) Külön tárgyalást igényelnek azok az esetek, amelyekben a kifejtetlenül maradó argumentum feloldása kizárólagosan a propozícióhoz társuló enciklopedikus vagy aktuális ismeretekre támaszkodik. Ezeket tárgyalom a 2.2.3. fejezetben.
- (D) Végül válaszolni próbálok a fenti táblázat alapján megfogalmazott kérdésekre az összefoglaló 2.2.4. részben.⁹

⁹ Itt emelném ki az aktuális koherenciateremtés összetettségének problémáját a dolgozatban választott szemléletmód szemszögéből. Az aktuális koherenciateremtés összetettségének magyarázata „nagy falat” a kutatás számára: ezen a ponton különösen élesen vetődik fel az az igény, hogy a jelenségek alig áttekinthető sokszínűségét összefüggéseikben is láttassuk. A dolgozat egyik anonim lektora felhívta a figyelmemet Karen van Hoek munkáira, aki Tanya Reinhart elsődlegesen generatív kutatásaira reagál a mondatközi anaforák tárgyában (pl. Reinhart 1981). Van Hoek Langacker nyomán, tehát a holisztikus kognitív nyelvészet elméleti háttere előtt két fontos lépést kíván tenni. Az egyik: rákérdezni annak a generatív nyelvészeti tételnek a teljesítményére, miszerint ha a mondatban a névmás köti (c-command) a névszót, akkor az nem lehet koreferens vele. Van Hoek nem cáfolja ezt a tételt, de kiegészíti ellenpéldákkal, és a referenciapont (reference point), valamint a hozzá tartozó tartomány (dominion) egymáshoz való viszonyából kiindulva a **szemantikai magyarázatra** (ezzel párhuzamosan az elfogadhatóságra (acceptability)) teszi a hangsúlyt, fenntartva a variációk lehetőségét. A másik fontos lépés az elsövel összhangban, hogy van Hoek célja szerint kilép a mondat keretéből, és tétéleit általánosítja a szöveg (discourse) vonatkozásában. Van Hoek kérdései és javaslatai az aktuális koherenciateremtés összetettségének láttán mindenképpen elgondolkodtatóak, miképpen figyelmet érdemel az a pozitív fogadtatás is, amelyben a nyelvtudomány különböző irányzatainak képviselői részesítik, még akkor is, ha felhívják a figyelmet a megoldatlan kérdésekre. Nézetrendszerére fontosnak tartottam utalni (összhangban a lektor véleményével, illetve megköszönve, hogy felhívta rá a figyelmemet), akkor is, ha ez a dolgozat meg kíván maradni a jelenségek szétszálazásánál és az erre (is) alkalmasnak ítélt moduláris grammatikai és pragmatikai keretnél. Véleményem kialakításánál van Hoek holisztikus szemantikai megközelítéséről elsősorban a következőkre támaszkodtam: van Hoek (1995), Takami (1999), Nicolle (1999).

2.2.1. Szabályozott zéró anafora alanyváltás mellett

Az alanyváltás legfeltűnőbb jelölése a két mondat **idő- és aspektusviszonyaival**¹⁰ függ össze. Ezek **segítik a megértést biztosító inherens következtetéseket**, és lehetővé teszik az alanyváltást jelző névmás elhagyását. A következő (b) példákban tévedhetetlen biztonsággal tudjuk, hogy alanyváltás történt: a törölt alany a megelőző mondatnak nem alanya, hanem tárgya:¹¹

- (5) a. Az édesanyja megtalálta a gyereket. Jól elnászpángolta.
b. Az édesanyja megtalálta a gyereket. Egy málnabokor alatt ült, és málnát evett.
- (6) a. Az édesanyja megtalálta a gyereket. Már mindenütt kereste.
b. Az édesanyja megtalálta a gyereket. A büntetés elől szökött meg.

Feltételezem, hogy a zéró névmással történő kötelező alanyismétlésnél az ismételt alany aktív cselekvéssorozata és az időbeli kontinuitás tipikusan együtt jár. Ennek legegyszerűbb megvalósulása az eseményidőbeli¹² egymásutániség, vö. az (5a) és az itt megismételt (3a) példát:

- (7) = (3a) A lány ekkor meglátta a fiút. → Leszállt a villamosról és → futni kezdett.

Az eseményidőbeli egymásutániség hiányában az időbeli kontinuitás következtetéssel is rekonstruálható. Az antecedenst tartalmazó első mondat állítását a második mondat az előzmények felidézésével megindokolja. Erre példa a (6a) és a következő (8) mondat.

- (8) A lány ekkor meglátta a fiút. ← A villamosról szállt le éppen, bőrrönddel a kezében, mikor az ismerős tarka hátzísák feltűnt a sarkon.

Alanyváltás esetén ezt a folytonosságot muszáj megszakítani, éppen azért, hogy az időbeli kontinuitás okán ne az alanyismétlés érvényesüljön. Tehát a példa szabályosan így fog hangzani:

- (9) = (3b) A lány ekkor meglátta a fiút. **Az** leszállt a villamosról, és futni kezdett.

A mutató névmással **nem jelzett alanyváltás** alapesetben pontszerű egybeesésre hagyatkozik. Ennek felel meg a két egymást követő mondat belső időszerkezete. Úgy tűnik, hogy az első mondatnak teljesítményt kifejező állítmányt célszerű tartalmaznia.¹³ A második mondat pedig pontszerűen, illetve summázóan (eredményt kifejező állítmánnyal) informál a tárgyról. Például:

- (10) a. Petra megfőzte az ebédet. Prímán sikerült.
b. Péter leejtette a tálat. Ezer darabra tört.

¹⁰ E fogalmakat ebben a dolgozatban érintőlegesen, további kifejtés nélkül használom, első sorban Kiefer (2007) alapján: „Az aspektus a mondatban kifejezett esemény belső időszerkezete.” (Kiefer 2007: 272)

¹¹ Egyes példákhoz I. Kocsány (1997: 397kk) is.

¹² A beszéidő, eseményidő és referenciaidő Reichenbach (1947) ismert kategóriái, részletesen, ill. kritikával I. Kiefer (2006).

¹³ A *teljesítmény* és az *eredmény* mint az igei állítmány típusa klasszikus definícióját I. Zeno Vendler (1957).

(Hasonlóak voltak: *megtalál, meglát, észrevesz.*) A tárgyra/páciensre mint antecedensre visszautaló második mondat aktív cselekvések esetében gyakran progresszív aspektusú,¹⁴ l. a következő példát:

- (11) A lány ekkor meglátta a fiút. A villamosról szállt le éppen, bőrönddel a kezében.

Mindegyik esetben jellemző, hogy a „tárgy (páciens) → alany” váltás nem jár együtt a cselekmények (kifejezett vagy rekonstruálható) előrehaladásával, hanem felvillant egy pillanatnyi, statikus információt a páciensről. Ez megfogalmazódhat általános kijelentésként is, l. a következő két példa különbségét; a mondat egyben példa a dativuszi *experiens* és a nominativuszi *páciens* esetére:

- (12) a. Palinak tetszett a lány. Az kedvesen rámosolygott, majd elfordult, és beszélgetni kezdett valakivel.
b. Palinak tetszett a lány. Mindenkire rámosolygott, kedves és közvetlen volt.

A példában a *tetszett* a két mondat együttesében ugyancsak eltérő aspektust képvisel. Az első esetben a fiú feltámadó érdeklődése és a lány mosolya kontinuumot képez, a másodikban nem.

Folyamatos és nem határpontos aspektusú mondatok esetében a nyelvérzék hamarabb elbizonytalanodhat.

- (13) a. Péter sokáig figyelte a lányt. Egy vastag könyvben lapozgatott.
b. Péter sokáig figyelte a lányt. Közben egy vastag könyvben lapozgatott.

A (13a) mondat további kontextus nélkül bizonytalanságban hagy (ki lapozgatott?), az időbeli folytonosság/kontinuitás nem érvényes rá, mivel mindkét mondat tartós folyamatos aspektusú, és ezért lehetséges az is, hogy nem kontinuum, hanem egy-idejű, egybeeső cselekvésekről/helyzetekről van szó. Az pedig lehetőséget nyújt az alanyváltásra is, amelyet a kontextus megtámogathat, így a (13c) példa biztonságosan működik:

- (13) c. Péter sokáig figyelte a lányt. Egy vastag könyvben lapozgatott. Ahogy a könyv fölé hajolt, hosszú szőke haja félig eltakarta a lapot.

A (13b) példa minimális kontextusában az anaforikus határozó (*közben* = 'eközben') révén kerüljük el a kétértelműség csapdáját, amely az előző mondatban történetekre visszautalva (= a két mondatban megnevezett cselekvést ugyanahhoz a cselekvőhöz rendelve) támogatja az alanyisméltást.

A mutató névmással nem jelzett alanyváltás alapesetben tehát a cselekvések (időbeli) kontinuitása helyett pontszerű egybeesésre hagyatkozik. Ennek felel meg a két egymást követő mondat belső időszerkezete. Úgy tűnik, hogy az idő- és aspektusviszonyok szabálykövető jelleggel hívják elő az alanyváltásnál fellépő mutató névmást vagy zéró anaforát. Az alanyváltás akkor látszik lehetségesnek, amikor a

¹⁴ A progresszív aspektus tárgyalását l. Kiefer (2006: 30, 99kk). A progresszív aspektus kettős meghatározó jegye a korlátozott időtartam és a folyamatosság, referenciaidejét pedig általában egy másik mondat jelöli ki.

szoros kontinuitás megtörik. Ez persze azáltal is megtörténik, illetve megerősítést nyer, hogy változik a beszélő intenciója: lehetséges, hogy már nem a történést szálán haladunk tovább, hanem a beszélő mintegy megáll, summáz, véleményt fogalmaz meg. A folyamatosságot az alanyismétlő, a folyamatosság megtörését, legyen az időbeli vagy/és a beszélő attitűdjével összefüggő tény, az alanyváltó zéró anafora jelzi, szépen szemléltetve a grammatikai szabály és a pragmatikai stratégia együttműködését.

2.2.2. A zéró anafora ingadozó rendszerekben

Az alanyváltás jelölése zéró névmás mellett lehet **szemantikai** természetű jelzés. A szemantikára való naiv hivatkozás itt többféle magyarázatot fog egybe.

A következő elemzések alapjául az az ismert tétel szolgál, hogy a szemantikai struktúrák aluldetermináltak, a mindenkori jelentés a mindenkori közegben teljeseedik ki, ez azonban nem jelenti, hogy ezt a közeget ne lehetne általánosan pontosítani, mind a lexikon, mind a jelentésképzés folyamata felől. Ennek a pontosításnak a lépcsőfokaiként lesz szó az igék jelentésének azon tulajdonságairól, amelyek a zéró névmással jelzett alanyváltást magyarázzák, illetve motiválják. Ezek a következők:

- (i) az egyedi lexikális jelentés révén lehetséges magyarázat, ahol a lexikális jelentéshez hozzászámítjuk az argumentumhelyeket és az argumentumok milyenségét/mibenlétét
- (ii) egy lehetséges igeosztály közös jelentésjegyeként megadható magyarázat, ahol az igeosztályt a lehetséges argumentum- vagy kontextustípusok szerint határozhatjuk meg
- (iii) egy lehetséges igeosztályhoz társítható előfeltevés mint magyarázat
- (iv) egy-egy ige jelentésével járó konceptuális szempontú magyarázat (frame, script),¹⁵ amely az ige szemantikájának és az enciklopedikus tudásnak az összjátékára épül.

A zéró anafora ingadozó rendszerében az igei jelentések és a hozzájuk tartozó argumentumok anaforikus újrafelvétele nyilvánvalóan kontextusérzékeny. A zéró anafora használatát is indokoló kognitív relevancia¹⁶ megkívánhatja az explicit kontextus bizonyos grammatikai vagy pragmatikai-stratégiai jelzésekkel történő pontosítását. Az (i)–(iv) típusok bemutatását ezeknek a jelzéseknek a tárgyalása követi.

Előfordul, hogy a második mondat állítása az ige **lexikális jelentése** szerint nem az első mondat alanyával, hanem annak a tárgyával tűnik összeillőbbnek. A (14) példát É. Kiss Katalin ötletéből vettem (É. Kiss 1978: 448k).

- (14) a. Pistát Mari készítette fel a vizsgára. Sajnos megbukott.
b. Pistát Mari készítette fel a vizsgára. Sajnos kudarcot vallott.

¹⁵ A konceptuális séma, a frame vagy jelentéskeret, ill. a script vagy forgatókönyv fogalmak a kognitív irányultságú jelentéstanok alapfogalmai, l. például Schwarz (2000: 34ff) példákkal az indirekt anaforák köréből. E jelentéstani szempont a lexikális, kontextuális és kommunikatív szintet együtt kezelő szemantika szempontja mellett az anaforák vizsgálatában jelentős magyarázó erővel bír és pszichológiai realitása is tény.

¹⁶ A kognitív relevancia kifejezést Dan Sperber és Deirdre Wilson (1986/1995) értelmében használom. Lásd ehhez Németh T. Enikő érveit is, miszerint a legmeghatározóbb kommunikációs elvek redukálhatók a kognitív relevancia elvére (Németh T. 2003).

A *megbukik* lexikális jelentéséhez a gyakori használat/a világról való tudás okán olyan szorosan kötődik a 'vizsga' (= *megbukik a vizsgán*), hogy az (a) esetben valóban alanyváltással van dolgunk. (*Péter bukott meg.*) A (b) esetben viszont a *kudarcot vall* a lexikon szintjén nem tartozik a vizsgához, éppen ezért a zéró anafora az adott minimális kontextusban szabályosan, illetve elsődlegesen (= további kontextus nélkül) az első mondat alanyára utal vissza (*Mari vallott kudarcot a tanítással*), A hiányzó lexikális megkötés okán az alanyváltás sincs kizárva, ezt azonban a szükséges explicit vagy hozzáértett kontextusnak magyaráznia kell.¹⁷

Figyelnünk kell emellett további két tényezőre is, ti. a beszélői attitűd formális kifejezésére (= *sajnos*) és a szórendre. A fenti példában megtartottam a tárgyat topik pozícióban, a topikfolytonosság ugyanis támogathatja a (szabályellenesen) zéró névmás melletti alanyváltást.¹⁸ Kevésbé működne a következő, topiksméltés nélküli változat (ha csak nem fűzünk bele egy másik, magyarázó hatású kötőszót, amely ellentétetni képes a két mondat állítását a páciens vonatkozásában, ennek tárgyalása azonban szétfeszítené a jelen dolgozat kereteit):

- (14) c. ?Mari felkészítette Pistát a vizsgára. (Sajnos) megbukott.
d. Mari felkészítette Pistát a vizsgára, MÉGIS megbukott.

É. Kiss Katalin a zéró névmás használatát a tárgy (páciens) első mondatbeli topik pozíciójának és így a topikfolytonosságnak tudja be. Emellett azonban nála is szerepel a példában egy diszkurzív partikula: az *is*¹⁹: *Pistát MARI készítette fel a vizsgára. Kudarcot is vallott.* (É. Kiss példája (É. Kiss 1978: 450), a fókusz kiemelése tölem, K. P.) Informánsai szerint valószínűbb, hogy alanyváltás (vagyis a topik = Pista ismétlése) történt. Ha ezt az értelmezést el is fogadjuk, egyfelől semmiképp sem tagadható, hogy mindkét értelmezés (*Pista vallott kudarcot, Mari vallott kudarcot*) lehetséges. Másfelől nem hagyhatjuk figyelmen kívül az *is* szerepét, amelyet É. Kiss Katalin fontosnak tartott beilleszteni a példába, és amely itt támogathatja az alanyváltást, mivel összhangban az első mondat fókuszba emelt információjával (*Mari volt az, aki felkészítette Pistát*) és a teljesítményre utaló perfekt igealakokkal (*felkészítette*) a második mondat egy kritikus elvárás teljesülésének diadalmas kiemeléseként működhet. (= *Lám megmondtam, hogy kudarcot fog vallani, ha Mari készíti fel.*) A kétértelműséget tehát bizonyos jelzések segíthetnek több-kevesebb sikerrel feloldani.

Fontos szerep juthat **bizonyos igéknek**, amelyek az alanyváltással párhuzamosan beszélőváltást is indukálhatnak, vagyis **függő beszédet készítenek elő**.

- (15) a. A lány ekkor megvédte a fiút. Nem tehetett mást.
b. A lány ekkor megértette a fiút. Bizonyára nem tehetett mást.

Bár mindkét példa kétértelmű (a második mondat alanya elvileg mindkét példában lehet a lány is, a fiú is), további kontextus nélkül az elsődleges értelmezés különbözik.

¹⁷ Explicit kontextus például: *Pistát Mari készítette fel a vizsgára. Ø Sajnos kudarcot vallott. Pistának az írásbelin nem sikerült összeszednie a szükséges pontokat.* →← *Pistát Mari készítette fel a vizsgára. Ø Sajnos kudarcot vallott. Ø Az írásbelin nem sikerült összeszednie a szükséges pontokat.*

¹⁸ L. az 5. lábjegyzetet is.

¹⁹ Az *is* mint „árnyaló partikula” értelmezéséhez l. Péteri Attila (2001).

Az (a) példában inkább az alanyisméltés számít természetesnek, a (b) példában viszont az alanyváltás. A (b) példában a második mondatot az első mondatbeli alanynak mint beszélőnek tulajdonítjuk, tehát a függő beszéd egyik változatával állunk szemben. Ezt az antecedenset tartalmazó mondat igéje is teszi lehetséges értelmezéssé. Hasonló, függő beszédet/gondolatot/vélekedést megelőlegező ige a *megbocsát* vagy a *lenéz* is stb.

- (15) c. A lány megbocsátott a fiúnak. Biztosan nem akart rosszat.
d. A lány lenézte a fiút. Nem tud viselkedni, még enni sem tud rendesen.

A jelentéshez való hozzáférést pozitívan befolyásolja a *bizonyára*, illetve a *biztosan* mint modális kifejezés, amely a beszélő véleményét árnyalja, és ezzel a mondat mint függő idézet értelmezését támogatja. A (d) példában a szabad függő beszédre expliciten utal az igeidőváltás: a narratív első mondat igéje múlt időben, a függő beszédé jelen időben van.²⁰

Az ige jelentésével járó lehetséges **preszuppozíció**²¹ szintén fellazíthatja a „törölt alany = alanyisméltés” grammatikai szabályát. Pléh Csaba erre az itt következő típusú igéket idézi (Pléh (1998: 190) további szakirodalommal). Ő más példamondatokkal dolgozik, amelyekben meghatározóan fontosak a kauzális összefüggést kihangsúlyozó kötőszók, például a *mert* (Pléh 1998: 190, 267k).

- (16) a. Anya **összeszidta** Jánost. Már megint nyitva hagyta a garázst.
(Van alanyváltás, bár nem jelezzük: a mutató névmás elmaradt.)
b. Anya **elnézést kért** Jánostól. Nem tudta, hogy Gazsi még a garázsban dolgozik. (Nincs alanyváltás, a törölt anafora szabályosan az alany megisméltése.)

Ezek az igék abban különböznek, hogy az első a páciens, a második a cselekvő felelősségét feltételezi. Az első esetben éppen azért használhatunk zéró anaforát, mert az igével járó preszuppozíció a cselekvőről eleve a páciensre irányítja a figyelmet, rá tehát az adott állításban nem feltétlenül szükséges visszautalnunk. (Más predikáció esetén természetesen itt is érvényesül a zéró anafora szigorú szabálya: az alanyisméltés, l. például: *Anya összeszidta Jánost. Nem tudta, hogy nem ő a hibás.*)

Más esetekben úgy tűnik, hogy végső soron a **konceptuális séma** (frame, script) alapozza meg az alanyváltást. Például az ajándékozás sémájába beletartozik a „megajándékozott” és az „örül”, így az alanyváltás nem feltétlenül igényli a névmás szerepeltetését, a konceptuális séma elemei elegendők a megértést meg-alapozó inherens következtetéshez.

- (17) Nagyapa megajándékozta Zolit egy kiskutyával. Nagyon megörült neki.

²⁰ Ha a második mondat igéje múlt időben lenne, a példát az 2.2.1. részben megfogalmazott szabály magyarázná.

²¹ A preszuppozíció (előfeltevés) fogalmához részletesen l. Kiefer (1983). Az itt tárgyalt igék emlékeztetnek például az ún. faktív igékre. Azok az igék, amelyeknél lehetséges a függő beszédre váltás, azért képviselnek más esetet (nem előfeltevést), mert nem egy velük járó, de formálisan kifejtetlen jelentésmozzanat vagy beszélői szándék hordozói, hanem egy formálisan kifejtett és szabályozott nyelvi jelenség szemantikailag kódolt előidézői.

Azt természetesen nem lehet nem észrevennünk, hogy a jelentéshez való hozzáférést feltétlenül segíti a további szereplőre, adott esetben a kutyára történő pronominális utalás: *neki*. Ha a második mondat csak ennyi lenne: *Nagyon megörült*, hiányérzetünk lehetne, és várnánk a folytatást, ami persze egészen más is lehet: *Nagyapa megajándékozta Zolit egy kiskutyával. Nagyon megörült, hogy sikerült találnia egy ilyen helyes kis jószágot a menhelyen.*

Hogy a zéró névmás mellett alanyváltást, illetve perspektívaváltást mutató esetek szorosan összefüggenek a mondatbeli predikációk jelentésével, az nyilvánvaló, mondhatni triviális tény. A fentiekben arra tettem kísérletet, hogy ezt a jelentést az ige vonatkozásában szétszálazzam, mint megfelelő argumentumokhoz kötött **lexikális jelentést**, mint a használat kontextusától meghatározott **speciális igeosztályt**, mint **előfeltevést** és mint **konceptuális sémát**. A zéró anafora lehetséges használatát ebben a szerepben is minden bizonnyal erősíti a magyarra jellemző pro-ejtés. Azonban ahhoz, hogy a megértéshez ne hiányozzon a mutató névmás, jó, ha van valamilyen támasztékunk. És bár a lexikális jelentés, a preszuppozíció vagy a konceptuális séma a megfelelő irányba terelheti a megfejtést, nem lehet nem észrevennünk, hogy ezek a mondatok általában tartalmaznak valamilyen „testes”, érzékelhető segédletet is: Ha már a zéró anafora megfejtéséhez át kell értékelnünk az elsődleges törvényt (ti. zéró anafora = alanyismétlés), legyen adva legalább valamilyen könnyítés is hozzá. A minél eredményesebb **egyértelműsítés érdekében működő nyelvhasználat** jelentősen támaszkodik a grammatikára egyfelől és a beszélők beállítódását, illetve a beszédaktusokat megvalósító kifejezésekre másfelől.

A grammatikával való együttműködésre lehetett példa már a (13b) mondatpár is, ahol az alanyismétlést azért támogatja meg a *közben* anaforikus időhatározó, mert folyamatos tartós egyidejű eseményekről lévén szó, nélküle az anafora kétértelmű lehet. Grammatikai segédletnek tekintem a topikfolytonosság (illetve a szórend) sugallta anaforaértelmezést, mint tendenciát, l. a (14) alatti példák tárgyalását.²² Ide sorolható továbbá a (17) példa, ahol a *neki* argumentum elhagyása a befejezetlenség érzetét kelti. A (14d) mondatnál, valamint a (16) példák kapcsán Pléh Csaba tesztfeladatainak esetében feltűnik, hogy valamennyiben szerepel a két mondatot összefűző és a jelentéshez való hozzáférést alapvetően megkönnyítő kötőszó (Pléh 1998: 190, 267k); ennek vizsgálata további alapos kutatást igényel.

Az illokúciós, illetve a beszélők attitűdjére vonatkozó információk hordozói közé tartoznak a szubjektív modalitást kifejező lehetőségek, például a (15b) és (15c) mondatban a *bizonyára* és a *biztosan*, vagy a (14) alatti példákban a *sajnos* és az *is*. Ezek nélkül egyes „lazán fogalmazott” mondatok a vizsgált minimális kontextusban furcsák vagy kérdések lennének.²³

²² A zéró anafora értelmezését támogató jelenségek **együttműködése** is nyilvánvaló. A következő példák szemléltethetik a szórend/a topik funkció és az anaforikus határozó (*ekkor*) együtthatását. (a) *Egy rendőr észrevette a fiút. Futni kezdett a kijárat felé.* (b) *A fiút észrevette egy rendőr. Futni kezdett a kijárat felé.* (c) *A fiút észrevette egy rendőr. Ekkor futni kezdett a kijárat felé.* Az alanyismétlés az (a) példában a legegységértelműbb. A (b) példa bizonytalanságban hagy. A (c) példában az alanyváltás tűnik elsődlegesnek.

²³ Ha a következő példából kimarad az *is*, a példa furcsán befejezetlenül hat: *Rezsőt meghívta Boriska ebédre. Elment.* Bizonnyal ezért szerepelt a példa az *is*-sel kiegészítve É. Kiss Katalin szintaktikai szempontú elemzésében (É. Kiss 1978). Az *is* itt azt jelzi, hogy a hallgató

Az anaforikus névmás nélküli alanyváltásnál tehát mindenképpen szembesülnünk azzal a ténnyel, hogy nem szabályról, hanem egy bizonytalan, ingadozó rendszerről van szó. Ebben a rendszerben vannak fix pontok, vagyis szabálykövető részek. Ilyennek tekinthetjük a 2.2.1. fejezetben a belső időszerkezetre visszavezethető mondatközi anaforákat. Hasonlóan törvényszerűnek tarthatjuk a szabad függő beszédként folytatódó mondatközi anaforikus szerkezeteket, ezeket összeköthetjük egy speciális igeosztállyal. Összességében a zéró anafora esetében is lehet alanyváltás, ha egyéb jelzések is azt mutatják. A fenti néhány észrevétel szemléltetheti az anaforaértelmezést befolyásoló alkalmi tényezők összjátékát, szemben az alanyisméltés szigorú grammatikai szabályával.

2.2.3. A zéró anafora a társalgási univerzumban

Külön elbírálást igényelnek azok az esetek, ahol a kétféle lehetőség közül (alanyisméltés vagy alanyváltás zéró anafora mellett) a propozíciók enciklopédikus vagy aktuális ismereteink alapján történő értelmezése dönti el a választásunkat. Németh T. Enikő hangsúlyozza, hogy a megértést biztosító pragmatikai funkciók érvényesülésénél célszerű elválasztanunk a **szövegelőzményből** származó információt, a **világról való tudásunkból** eredő információt és a közvetlen **fizikai környezetből** adódó információt. Ezt az indokolja, hogy nyelvi megvalósulások is különböző (Németh T. (2014: 689–690), további szakirodalommal). A mondatközi zéró anaforát vizsgálva itt elsősorban a világról való tudásunkból eredő információra kell összpontosítanunk. Ezek lehetnek olyan **általános** ismeretek vagy késztetések, amelyek magyarázni tudják az antecedens választását az anaforában, de lehetnek olyan **aktuális** ismeretek is, amelyek hiányában ez a választás nem rekonstruálható és a propozíció okozta értelmezési nehézséget csak egy további kiegészítés, magyarázat oldhatja fel.

Az első esetre, a **világról való általános ismereteinkre vagy késztetéseinkre építő** legegyszerűbb példa a propozicionális összeférhetőség mérlegelése. A következő példában a propozíció jelentése szerint a világról, a szokásokról stb. való közös ismereteink alapján döntjük el, hogy alanyisméltésről vagy alanyváltásról lehet-e szó.

elvárása ellenére, de a beszélő explicit elvárása szerint valami bekövetkezett: bár nem volt biztosra vehető, hogy Rezső elmegy Boriskához, de lám, elment. Hasonló hatással működik a tagadás vagy a beszélő beállítódását jelző egyéb elem (*Rezsőt meghívta Boriska ebédre. Nem ment el./Sajnos elment.*) vagy az ugyanezt hordozó hangsúly, intonáció, mimika (**A:** *Rezsőt meghívta Boriska ebédre.* (nyomatékos hangsúllyal:) *Elment.* [– **B:** *Na és? Mondd tovább!*]) stb. Az *is* nélküli változat mint kontextus ugyanis megsérteni látszik Grice ismert maximáját a mennyiségre vonatkozóan, – vagy más megközelítésben a szöveg szükséges és elégséges információtartalmának kritériumát (lásd például Beaugrande–Dressler 1981: 145kk). A *meghív* és *elmegy* közötti szemantikai viszony triviális, a közlés információtartalma további kifejtés nélkül túl kevés. Nem így a tagadás vagy a beszélő hozzáállását tartalmazó megnyilatkozás esetében. Ezen a ponton újólá megerősítést nyer a belső időszerkezetről szóló szabály és a beszélői attitűd közötti kapcsolat. Az alanyváltást támogatja az a tartalmas „váltás”, amely megszakítja az időbeli megszakítatlan folytatást: például a bekövetkezett eredmény kihangosításával, vagy/és a beszélő személyes szándékának/attitűdjének, illetve a hallgatói elvárás tagadásának megjelenítésével. Az így a szövegfolyamatból kiemelt, új kezdet a pro-ejtés általános szintaktikai szabályának engedelmeskedik.

- (18) a. Boriska meghívta Rezsőt vacsorára. Vett neki egy nagy csokor tulipánt.
b. Boriska meghívta Rezsőt vacsorára. Vett neki egy üveg Martinit.

Hozzá kell tennünk, hogy az alanyisméltés erős szabálya a kontextus függvényében még akkor is belejátszhat a befogadásba, ha az alanyváltás mellett döntünk: regiszterhez kötött, illetve egyéni elbírálás szerint érezzük a (18a) példát befejezetlennek a (18b) példához képest. Feloldást a szöveg kiegészítése/folytatása, illetve a (kritikus, véleményt rögzítő, bizonygató stb.) beszélői attitűd explikálása jelenthet. Például narratív szövegben: *Boriska meghívta Rezsőt vacsorára. Vett (is) neki (örömben) egy nagy csokor tulipánt.* Vagy kérdés-felelet szekvenciában: **A:** *Boriska meghívta Rezsőt vacsorára.* **B:** *És?* **A:** *Vett neki egy nagy csokor tulipánt.* **B:** *Szóval tudta, hogy az Boriska kedvenc virága.*

A proposíciókkal kapcsolatos tudásunk/elvárásunk segít a döntésben a következő példánál is, itt azonban az idézett minimális kontextus mégis elegendőnek bizonyul. A kérdés az, hogy miért.

- (19) Petra a kávézóban várta Palit. Azt ígérte, hogy hatkor ott lesz.

A törlési szabály értelmében a zéró anaforának az első mondat alanyára kellene utalni. Mégis az első gondolatunk az, hogy a második mondat alanya nem Petra, hanem Pali. Ennek feltehetően az az oka, hogy hétköznapi tapasztalataink szerint a várakozó személy az szokott lenni, akinek valaki más megígérte, hogy jönni fog. A *megígér*, a *jön* és a *vár* ige tapasztalati alapon összefüggő jelentéssel bír, természetesen eltérő nominatívuszi argumentumok mellett. Lehetne amellet érvelni, hogy a (19) példa igenis tartalmaz explicit nyelvi természetű jelzést. Például elfogadható érvnek tűnik, hogy az ilyen fél-idiomatikus mondatkezdetek, mint *Azt mondta/Azt ígérte* stb., szemben az expletív névmás (*azt*) nélküli esetekkel, például *Megígérte* stb., segítik a beszélőváltással analóg értelmezést. Számomra van különbség a következő két mondatpár között: *Petra a kávézóban várta Palit. Azt ígérte, hogy hatkor ott lesz.* →← *Petra a kávézóban várta Palit. Megígérte, hogy hatkor ott lesz.* A második mondatban ugyanis az alanyisméltés természetesebben folytatható: *... és semmiképp sem akart elkészni.* Támogatja ezt a két mondat közt rekonstruálható időbeli kontinuitás (*ott vár, előzőleg megígérte*, l. a fenti 2.2.1. fejezetet). Ez a meggondolás természetesen egyfelől a stilisztika közegébe utalja a kérdést, és másfelől arra figyelmeztet, hogy a hozzáférhetőség keményen függ a szöveg folytatásától, főleg, ha ez a folytatás mellérendelésekben történik.

A (20) példa feloldása egyéb tényezők hatására is figyelmeztethet.

- (20) Péter nem igazán kedvelte Jánost. Sokszor betartott neki.

Az alanyváltás (szerintem) elsődleges értelmezése (*János tartott be Péternek*) itt is annak alapján lehetséges, hogy az ok-okozati összefüggések keresése kognitívan begyakorlott módja a koherencia teremtésnek (*azért nem igazán kedvelte, mert...*). Még arra is gondolhatunk, hogy szövegösszefüggés nélküli mondatpárról, például **egy szöveg kezdetéről** lévén szó, elsődleges ítéletünkben a beszéd tárgyáról, adott esetben Péterről bona fide gondolkodunk: nem Péterről (a topikról) feltételezzük,

hogy betart Jánosnak, hanem fordítva.²⁴ A (20) példa azért érdekes, mert a két mondat között nincs összekötő elem, az összefűződésüket magunknak kell kitalálnunk, ebben pedig legáltalánosabban a „miért”-re adott választ keressük. Ha egy „és” összefűzné őket, a helyzet azonnal megváltozna (*Péter nem igazán kedvelte Jánost, és sokszor betartott neki.*) Ennek oka a kötőszóval járó tartalmi egybefoglalás (l. Ewald Lang „gemeinsame Einordnungsinstanz” fogalmát (Lang 1977)). Ez a különbség a kötőszó nélküli és a kötőszóval folytatott változat között a szövegfolymat folytatódásának, illetve megszakadásának sokszínű, de általánosítható kritériumát igazolja. A két egybefoglalt mondaton belül a pro-ejtés szabálya szoros parancsként vonatkozik a közös alanyra, és megerősíteni látszik azt a tételt, amelyet már a belső időszerkezet mint szabályozó tényező kapcsán láthattunk. Eszerint a szoros kontinuitás megerősíti az alanyismétlést és a többféleképpen megjelenő „megszakítás” (legyen az időbeli, aspektusbeli vagy a beszélő személyével, attitűdjével, intenciójával vagy a hallgató elvárásával összefüggő váltás) lehetővé teszi az alanyváltást.

Mindkét példa azt bizonyítja, hogy a világról való ismeretek, tapasztalatok és elvárások valamint az ezekre épített alkalmi oksági viszonyok befolyásolhatják a nyelvi szabályt és meghatározhatják az értelmezést úgy is, hogy látszólag nincsenek nyelvi jelzések, amelyek azt irányíthatnák. A hangsúly persze a „látszólag”-on van: a példák éppen azt mutatják, hogy különböző – pragmatikai, szemantikai, szociokulturális, pszichológiai – tényezők hogyan épülnek be a nyelvi jelzésrendszerbe, kiemelve a kutatás számára a kontextus mibenlétének problematikáját.

A kontextus tartalmazhat aktuális, egyedi, a beszélők helyzetismeretéből/a szövegelőzményből származó információkat, amelyek befolyásolják az értelmezést. Ezekben az esetekben felmerül a szükséges/elégséges kontextus problémája. A **helyzetismeretből adódó megértés**re lehet példa az itt megismételt (4a) mondat (kicsit másképp hangolva):

- (21) Kovács tanár úr megharagudott Petire. Óra végén figyelmeztette, hogy ne felejtse otthon a könyvet.

A példa elsődleges értelmezése természetesen a szabályos alanyismétlés. Ahhoz, hogy alanyváltással értelmezzük, szükség van azokra az ismeretekre, amelyeket a kommunikálóknak az adott történéssel kapcsolatos helyzetismerete, illetve tudása biztosít. Ez a két mondat így önmagában túl kevés. Ha két, a helyzetet jól ismerő diák beszélgetésének részlete, akkor persze lehet, hogy elegendő. De ha egyikük valaki másnak, mondjuk, az édesanyjának meséli el, hogy mi történt, biztosan nem így fogalmazna, vagy arra kényszerülne, hogy folytassa a mondandóját. (*Kovács tanár úr ugyanis már legalább háromszor megígért Petinek egy könyvet, de folyton elfelejti elhozni. Lehet, hogy Peti jobban tette volna, ha nem figyelmezteti.*)

Az aktuális helyzetismeretre való támaszkodás különösen látványos határvonalat húz a szöveg mint élőbeszédbeli megnyilatkozás és mint írott és szerkesztett

²⁴ A nyelvtudomány számos analóg esetet ismer, kezdve a társalgási maximák esetében azzal a képességünkkel, hogy a maximák megsértése esetén is automatikusan bona fide járunk el, vagyis megpróbáljuk megérteni/magyarázni az elhangzottakat, és folytatva a tagadás (filozófiai és nyelvi) másodlagosságával az állítás elsődlegességével szemben stb.

megnyilatkozás közé.²⁵ Az élőbeszédbeli megnyilatkozás kontextusa szükségszerűen más, bátrabban hagyatkozik a háttérismeretre, sőt adott esetben a fizikai környezetre, tehát széleskörűen alkalmazza a pro-ejtés általános szintaktikai lehetőségét, illetve kívánalmát.

2.2.4. Összefoglalás

Az elemzések alapján a következő megállapításokat tehetjük.

- (A) Nem lehet nem észrevennünk, hogy a zéró névmással járó alanyváltás a kontextus függvényében egyes esetekben nem egyértelmű (például: *Petra a kávézóban várta Palit. Azt ígérte, hogy hatkor ott lesz.* = Pali ígérte, illetve Petra ígérte), míg más hasonló esetekben csak egyféle értelmezés lehetséges (például: *Az édesanyja megtalálta a gyereket. Egy málnabokor alatt ült, és málnát evett.* = a gyerek ült a bokor alatt).
- (B) A példák elemzése arról is meggyőzhet, hogy bizonyos esetek ugyan ambivalensen értelmezhetők, mégis vannak olyan jelzések, információk vagy készletek, amelyek alapján **az egyik értelmezés előnyt élvez** (például: *Péter nem igazán kedvelte Jánost. Sokszor betartott neki.* →← *Péter nem igazán kedvelte Jánost, és sokszor betartott neki.*)
- (C) Azt is látnunk kell, hogy egyes alanyváltó példákban **a zéró névmás elsődleges értelmezése** mégis és mindenek ellenére feltűnően az **alanyismétlés**, hiszen éppen ezért van szükség változatos „megerősítésre”, ha mégis alanyváltásról van szó. Ráadásul több esetben a megformálás „megerősítés” nélkül a performanciahiba határát súrolja, amennyiben azonnal igyekszünk valamilyen mankót találni (például: *Boriska meghívta Rezsőt vacsorára. Vett neki egy nagy csokor tulipánt.* → *(Örömeiben) vett (is) neki egy nagy csokor tulipánt.*). Ez a belátás óvatosságra int azt illetően, hogy mennyire általánosíthatunk pusztán a kontextusra való hivatkozással, bármit is értsünk kontextuson.
- (D) Másfelől nem lehet nem észrevennünk azt sem, hogy a zéró névmással történő alanyismétlés és a mutató névmással történő alanyváltás tipikusan **a szoros kontinuitás** megteremtésének eszköze. Szoros kontinuitáson a történések közvetlen vagy rekonstruálható időbeli egymásutánosságának relevanciáját értem. Ezt a kontinuitást szabályosan jelzi az alanyismétlő zéró névmás is és az alanyváltó mutató névmás is, utóbbi éppen azért, hogy ne szenvedjen csorbát a szoros kontinuitás attól, ha a történések folyamatát nem az alany/a topik viszi előre, hanem alany/topikváltás következik be (például: *A lány ekkor észrevette a fiút. Az leszállt a villamosról és futni kezdett.*)
- (E) A szoros kontinuitást többféle tényező lazíthatja fel, utat engedvén ezzel a zéró névmás használatának alanyváltás esetében is. Ha ez a tényező elég „erős”, akkor **az alanyváltó zéró névmás szabálykövető használatáról** beszélhetünk. Az „erős” metafora azt jelenti, hogy nincs szükség aktuális helyzet-/világismeretre mint kontextusra az értelmezéshez. Ilyen tényezőknek tekinthetjük a következőket: (1) A folyamatosság hangsúlyozásának a belső időszerkezet által biztosított megakadása; például: *A lány ekkor meglátta a fiút. A villamosról szállt le éppen, bőrdnnyel a kezében.* (2) A történetmondásnak

²⁵ A „Nähesprache” és „Distanzsprache” elkülönítése szempontjából az anaforika fontos kutatási terület, l. a 2. lábjegyzetet is.

a beszélői attitűd váltásával járó megakadása; például: *Palinak tetszett a lány. Mindenre rámosolygott, kedves és közvetlen volt.* A beszélő itt a történetmondásból az új topik – a lány – leírásába/értékelésébe vált. (3) A szoros kontinuitás felfüggesztése a beszélő személy változása révén; például: *A lány megbocsátott a fiúnak. Biztosan nem akart rosszat.* A második mondatban az elbeszélő/a narrátor helyett az első mondat alanyaként megnevezett szereplő szól. (4) A kérdés-válasz szekvenciával együtt járó cezúra; például: **A:** *Na és Pali tényleg meghívta Petrát a koncertjére?* **B:** *Igen, mellettem ült, csak egy kicsit elkésett.* Itt az élőbeszéd közvetlen kontextusa a megfogalmazás maximális szabadságát támogatja, szabadságon a kognitív relevancia szempontjából mellékes momentumok, ezen belül adott esetben a névmások mellőzését értve; ez utóbbit a grammatika felől jelentősen alátámasztja a projektés általános törvénye/lehetősége.

A zéró névmás használatát tehát **kettős elv** szerint próbálhatjuk megragadni.

Az egyik a **szoros kontinuitás elve**, ez szabályozza (i) egyfelől az alanyismétlést zéró anaforával és az alanyváltást mutató névmással, és (ii) másfelől az alanyváltást zéró névmással minden olyan esetben, ahol a szoros kontinuitást a beszélő meg kívánja szüntetni.

A másik, az elsőt is magában foglaló elv a **zéró anafora lehetősége** minden olyan esetben, ahol azt az aktuális koherenciateremtés szempontjából semmi nem akadályozza (tehát alanyváltásnál a szoros kontinuitás megőrzésének kívánalma sem). Ez az elv megvalósulhat úgy is, hogy a jelentésbeli ambivalenciát maga a kontextus oldja fel, és úgy is, hogy ehhez stratégiai mankókat veszünk igénybe, például anaforikus adverbiumokat, diskurzuspartikulát, szórendet, egy implicit argumentum mellett a másik argumentum bevezetését, begyakorlott lexikális és idiomatikus megoldásokat, a mellérendelés és az intonáció eszköztárát stb.

3. Az ő névmás mint mondatközi anafora és mint a tágabb társalgási univerzumban szereplő referenciális utalás

3.1. Az ő névmás mint mondatközi anafora

Mindeddig csak olyan esetekkel találkoztunk, amelyekben nem szerepelt az ő névmás. Kézenfekvő a feltételezés, hogy ha mégis megjelenik, akkor valamilyen, a mondatközi visszautaláson túlmutató funkcióval fog rendelkezni. Ez a funkció alapjaiban már É. Kiss Katalin 1978-as tanulmányában megfogalmazódik, ahol az antecedens és az anafora működését bemutató algoritmusban zéró anafora csak [–ellentézet] és [–fókusz] kritériumok mellett lehetséges. Ezt a megállapítást részletezi a jelen fejezetrész.

A [–ellentézet] és [–fókusz] kritérium alapján a névmás elsődlegesen akkor szerepelhet, ha fókuszként, kontrasztív topikként vagy az *is* hatókörében használjuk.²⁶

²⁶ A *fókusz*, *topik* és *kontrasztív topik* fogalmat általánosan az *Új magyar nyelvtan* (É. Kiss–Kiefer–Siptár 1998) valamint a *Magyar nyelv* (Kiefer–Gyuris 2006: 7.5. fej.) alapján használom.

A **fókuszpozícióban** megjelenő névmás kizárólagosságot fejez ki, vagyis az állítással azt az előfeltételezést is közöljük, hogy egyetlen dolog rendelkezik az adott tulajdonsággal. A fókusz tartalmazhat új információt (= információs vagy normál fókusz) és/vagy szorítkozhat a szembeállításra, vagyis annak közvetítésére, hogy a fókuszba emelt összetevővel szemben más összetevőre az állítás nem érvényes (= azonosító vagy kontrasztív fókusz)²⁷. A fókusz szerepet a hangsúlyviszonyok is közvetítik: a kontrasztív fókuszra erős nyomaték utal. (A fókuszt és a hozzá tartozó operátort a (22) és (24) példákban dőlt betűvel jelzem.)

- (22) a. – Mi volt a bíróságon? – A fiúnak annyi. Kiderült, hogy a pisztolyt *ő* vásárolta a feketepiacon.
 b. A fiúnak szerencséje volt. Kiderült, hogy a pisztolyt *nem ő* vásárolta.
 c. János örülhet. Kiderült, hogy *ő sem* tudott a fegyverről.
 d. Márton őrizetben maradt. Kiderült, hogy csak *ő* tudott a fegyverről.

A **kontrasztív topik** erősen hasonlít a fókuszhoz, két fontos tulajdonságban azonban mégis eltér tőle. Míg a fókuszpozícióban lévő összetevőre kizárólagosan vonatkozik az állítás (= csak arra és semmi másra), addig a kontrasztív topik esetében arról van szó, hogy létezik még legalább egy olyan entitás, amelyre az állítás nem vonatkozik.²⁸ És míg a fókuszt nyomatékos (= irtó) hangsúllyal ejtjük, addig a kontrasztív topikot egy sajátos emelkedő intonáció jelzi. (Az intonációt √ szimbólummal, a névmást követő elem hangsúlyát / vonallal jelölöm. A példában az antecedenst (*Márton*) tartalmazó első mondat semleges, lapos prozódiajú.)

- (23) Márton ott ácsorgott bódé mellett. √*Ő* /átmehetett az úton, és odaadhatta neki a pisztolyt.

A kontrasztívtopik-pozícióban álló *ő* névmás jelentéséhez hozzátartozik, hogy elvileg van/volt/lehetett valaki más, akit egyúttal az állításból kizártunk (*ő – ellentétben mással/másokkal*). A hangsúly- és intonációviszonyok a kapcsolt mellérendelő folytatásban is világosan elkülönítik a fókuszpozícióban, illetve a kontrasztívtopik-pozícióban álló névmást. A fókusz szerepű névmás erőteljes kiemelése a mellérendelő folytatásban is kiirtja maga mögött a hangsúlyt, még akkor is, ha nem ismétljük meg a nyomatékos névmást.

²⁷ A kétféle fókusz tárgyalását l. É.Kiss (1998)

²⁸ A fókusz és a kontrasztív topik elválasztása a szakirodalomban részletesen tárgyalt probléma. Összefoglalását l. Molnár (1998) valamint Gécség (2001) további szakirodalommal. Monografikus feldolgozását l. Gyuris (2009). A jelen dolgozatban követett elkülönítés alapja Molnár Valéria egyszerű magyarázata, aki a [+exkluzív] és a [+kimerítő] jegyek kombinációjával választja el a fókuszt és a kontrasztív topikot: az előbbire érvényes a [+exkluzív] és a [+kimerítő], az utóbbira a [+exkluzív] és a [-kimerítő] jegy (Molnár 1998: 132k, 136). Molnár Valéria szembesíti a kontrasztív topikról (vagy kontrafókuszról, l. Kenesei (1989)) szóló nézeteket, megtartja a kontrasztív topik fogalmát, mint a topikalizáció és a fókuszálás együttesét. Hangsúlyozza, hogy a kontrasztív topikot a konvencionális implikátúra lehetőségének tekintetjük, olyan szemantikailag releváns jelenségnek, amely azonban nem érinti a mondat igazságtételeit (Molnár 1998: 135).

- (24) a. Kiderült, hogy a pisztolyt ő vásárolta a feketepiacon, és ő adta tovább valakiknek.
 b. Kiderült, hogy a pisztolyt ő vásárolta a feketepiacon, és adta tovább valakiknek.

A (24a) példában a megismételhető névmás megismétli a hangsúlymintát is. A (24b) példában viszont a névmást követő folytatásra egységesen vonatkozik a nyomatértelanság.

Ezzel szemben a kontrasztív topikként szereplő névmást a mellérendelésben stilisztikailag nem jelölt esetben nem ismétljük meg, viszont az intonációs minta a közvetlen folytatásban is kötelező!

- (24) c. √Ő /átmehetett az úton, és /odaadhatta neki a pisztolyt.

Az „is”-sel alkotott összetevők státusza elkülönül mind a fókusz, mind a kontrasztív topik státuszától, bár mindkettővel mutat hasonlóságot, amennyiben ezek a kifejezések is kontrasztot implikálnak. Fókusz helyzetbe azért nem kerülhetnek, mert a kontrasztot jelző kizárás nem teljes körű. Ha Márton is elkövetett valamit, azzal nem állítjuk, hogy senki más nem követte el, azt viszont előfeltételezzük, hogy legalább még valaki elkövette. A kontrasztivitás okán ebben az esetben is magától értetődik a névmás kötelező kitétele. A kontrasztív topikként megjelenő névmásétől azonban ez a helyzet annyiban különbözik, hogy nem jellemző rá a kontrasztív topikkal járó jellegzetes intonáció.

- (25) Márton ott ácsorgott a bódénál. Ő is átmehetett az úton, és odaadhatta Jánosnak a pisztolyt.

Van még egy eset, amikor megjelenik a mondatban az ő. Ennek leírásához nézzük meg a következő példákat.

- (26) a. A hetes az osztályfőnök rendelkezése szerint vagy az osztálynévsor alapján bizonyos feladatokra kijelölt tanuló. Ő a felelős a szünetben és az óra kezdete előtt a házirendért.
 b. Egy férfi fehér pólóban vizes palackokat oszt szét. Ő a segélyszervezet vezetője.

Ezekben a mondatokban az ő nem fókusz és nem is kontrasztív topik, hiszen a mondat semleges (lapos) prozódiajú (egyforma lebegő hangsúly esik az igét megelőző és az igét követő összetevőkre). A névmás ugyan az ige (= a kötelezően törölt 'van' ige) előtti pozíciót foglalja el, de nem ő hordozza azt az új információt, amelyet az ezen a helyen álló összetevők egyébként hordoznának, hanem az ige után álló nominális rész. Az ilyen típusú ige előtti összetevőt nevezik Kálmán László nyomán „hókuszoknak” is (Kálmán 2001), magukat a mondat szerkezeteket pedig az információs fókusz alesetének vagy mondatfókuszoknak.²⁹ Gécseg Zsuzsanna megfogalmazásában: „[...] az ilyen szerkezetek állítmánya mindig olyan tulajdonságot jelöl, amely csak egyetlen szóba jövő individuumra érvényes. Ez az unicitási szabály tipikusan a kopulás mondatokban előforduló határozott névszói állítmányt

²⁹ Részletes bemutatását I. Gécseg (2013: 34), hivatkozással Kálmán Lászlóra (Kálmán 2001), É. Kiss Katalinra (É. Kiss 1998) és Kenesei Istvánra (Kenesei 1998).

jellemzi [...]” (Gécseg 2013: 36k). Külön érdekessége ennek a mondattípusnak, hogy akkor használjuk, ha tudjuk, hogy a hallgató rendelkezik bizonyos előfeltevés-sel a mondatbeli új információ, vagyis a névmást követő mondatszakasz kapcsán. Ez az információ (tehát a fenti esetekben például az, hogy a hetesnek van feladata, felelőssége, vagy hogy van egy segélyszervezet, és van valaki, aki a segélyszervezet vezetője) a kijelentés nyomán előfeltevésből tudássá válik a hallgató/olvasó számára. Jól érzékelhető ez az úgynevezett kvíz-kérdésekre adott válaszok kapcsán, i. például a következőt, amelyben szintén egy előfeltevés (van valaki, aki felfedezte a penicilint) nyer informatív megerősítést:

(27) – Ki az a Fleming? – Ő fedezte fel a penicilint.³⁰

Ha most áttekintjük azokat a lehetőségeket, ahol az alanyként álló antecedens-re alanyként visszautaló *ő* névmás nem törlődik, a következő általánosítást fogalmazhatjuk meg. Nem törlődik a névmás mint közvetlen mondatközi anafora azokban az esetekben, amikor **szembeállításra és/vagy azonosításra** van szükség. Ez a konklúzió megfelel annak a felfogásnak, amely szerint a topik és a fókusz lényegét tekintve, alapvetően pragmatikai fogalom, ugyanakkor azonosításuk, értelmezésük és elkülönítésük grammatikai-strukturális szabályok és szemantikai (logikai) tulajdonságaik révén lehetséges (lásd Molnár 1998: 89).³¹

3.2. Az *ő* névmás és a mutató névmás eltérő lehetőségei

Első közelítésként a következő feltételezés mellett szeretnék érvelni: Mivel a mutató névmás nem rendelkezik [+élő] jeggyel, arra alkalmas, hogy kizárólag grammatikai funkciót töltsön be, vagyis semmi más szerepe nincs, mint automatikusan visszautalni a nem alany antecedensre. Ezt alátámaszthatja az is, hogy a mutató névmás használata mintegy „leképezi” a szintaktikai szerepeket és ezek viszonyát az ígéhez: a tárgyat és a további vonzatokat a névmás **természetesebben** ismétli meg alanyként, mint a szabad határozókat.³² A következő három példa akár három **fokozatnak** is felfogható a kifejezésmód természetességét tekintve, természetesen elfogadhatót és/vagy stilisztikailag nem jelöltet értve.

- (28) a. Pali köszöntötte Petrát. Az kedvesen elmosolyodott.
 b. Pali odalépett Petrához. Az csodálkozva nézett rá. / A lány csodálkozva nézett rá.
 Pali hozott Petrának egy nyakláncot. Az zavarában hirtelen azt sem tudta, hogy köszönje meg. / A lány zavarában hirtelen azt sem tudta, hogy köszönje meg.
 c. Pali megjelent az erkélyen Petrával. [?]Az feltűnően sápadt volt.
 Pali megjelent Petrával az erkélyen. [?]Az feltűnően sápadt volt. / A lány feltűnően sápadt volt.

³⁰ É. Kiss Katalin példája nyomán (É. Kiss 1998: 250). Az indoklást részletesebben I. É. Kiss (1998) és Gécseg (2013).

³¹ Molnár Valéria megfogalmazásában: „...topic and focus are defined ... as inherently pragmatic, discourse-relevant notions, their structural correlates and semantic (logical) properties are relevant for their identification, interpretation and differentiation.” (Molnár 1998: 89)

³² A vonzatok és a szabad határozók elválasztását I. Komlósy (1992).

A (28a) és (28b) mondatban az antecedens vonzat szerepű összetevő, a (28c) mondatban szabad határozó. A visszautalás kívánatos lehetőségének és a szintaktikai szerepeknek az összefüggése erősen rímeli az anafora könnyebb mentális feldolgozásának/megértésének fokozataira. Három lehetséges antecedens esetén Pléh Csaba feltételezése szerint a vonzatnak „hozzáférhetőségi főlénye van a szabad határozóval szemben” (Pléh 1998: 183). A (4b) példában (*A vevő odament a főnökhöz a segéddel. Az adott neki egy jó ötletet.*) a kísérletek alapján a mutató névmás természetesebben utal vissza a *főnökre* (= vonzat), mint a *segédre* (= szabad határozó). Mivel az antecedens és a visszautalás közötti távolság ugyancsak hozzájárul a könnyebb feldolgozáshoz, a példa ebben a szórendben még természetesebb: *A vevő odament a segéddel a főnökhöz. Az adott neki egy jó ötletet.* (Pléh 1998: 184). Mindez arra utal, hogy a mutató névmás az alanyváltás olyan jelzése, amelyet szintaktikai szabályok (az antecedens szintaktikai szerepe, ezen belül is kitüntettként az accusativusi tárgy; továbbá a mindenkori szórend = a két elem közti távolság) követelnek meg/támogatnak, illetve tesznek lehetővé.

Alanyváltáskor [-élő] jegyű antecedens esetében a mutató névmás nem rendelkezik releváns [-élő] jeggyel, mivel esetében csak grammatikai funkcióval van dolgunk. Éppen ezért használhatjuk őt [-élő] és [+élő] jegyű antecedens esetén egyaránt:

- (29) a. Péter feldobott **egy követ**. **Az** ráesett a szomszéd tyúkójára.
b. Péter köszöntötte **a lányt**. **Az** kedvesen elmosolyodott.

Alanyváltáskor a [+élő] jegyű antecedensre természetesen utalhatunk az *ő* névmással is:

- (29) c. Péter köszöntötte Petrát. *Ő* kedvesen elmosolyodott.

A pusztán grammatikai funkciót betöltő mutató névmás ebben a pozícióban hangsúlytalan, és alapesetben hangsúlytalan maradhat az őt helyettesítő személyes névmás is.³³

A mutató névmást és az *ő* névmást nem tekinthetjük egyszerűen egymás ellenpólusainak a [±élő] jegy mentén. Ezt az egyébként lényeges jelentésbeli különbséget felülírja, illetve meghatározóan kiegészíti egy további eltérés. Az *ő* névmást két tulajdonsága teszi alkalmassá arra, hogy a mondatközi visszautalás simán grammatikai funkciójától elrugaszkodjon. Az egyik a [+élő] **jegy**, a másik a **kontrasztképzés/azonosítás** funkció.

Ha kontrasztképzésre kerül sor, az *ő* névmás [+élő] jegye fel is függesztődhet. Például én is önkénytelenül így fogalmaztam:

- (30) A névmás ugyan az ige előtti pozíciót foglalja el, **de nem ő** hordozza azt az új információt, amelyet az ezen a helyen álló összetevők egyébként hordoznának.

³³ Vegyük észre azonban: itt nem alanyismétlésről van szó. Ha az antecedens és az anafora alany szerepű, az *ő* természetes értelmezése a kontrasztképzés/azonosítás lesz. Utalnék itt Pléh Csaba és Radics Katalin (1976) példájára, illetve annak felhasznált változataira (Kocsány 1995; 1997; Tolcsvai 2001): (a) *A lány már sürgette a fiút. **Az** rögtön tudta, miről van szó.* (b) *A lány már sürgette a fiút. **Ő** rögtön tudta, miről van szó.* Természetesen nem zárható ki a (c) változat sem, főleg ha a folytatás is megerősíti: (c) *A lány már sürgette a fiút. **Ő** rögtön tudta, miről van szó és megindult a tömegben a kijárat felé...*

Hogy melyik névmást (*ő, az*) választjuk, azon (is) múlhat, hogy mennyire érvényesíthető, illetve érvényesítendő-e az *ő* kontrasztképző/azonosító funkciója.³⁴

A realizálható [+élő] jegy okán az *ő* másfelől megőrzi a szövegben a névmás önálló referenciális funkcióját. Ez azt jelenti, hogy az *ő* adott esetben nem a közvetlen mondatközi kontinuitást biztosító anafora (ezt a feladatot vagy a zéró névmás, vagy a mutató névmás látja el), hanem lehet egyszerűen utalás a határozott referensre, hasonlóan a névszóval történő utalásra. Érdemes megfigyelnünk, hogy az *ő* hosszabb szövegben, az antecedenstől messzebb távolodva is képes utalni egy adott [+élő] referensre, szemben a mutató névmással, az ugyanis ilyen helyzetben [–élő] jegyű antecedenstre **sem** igazán tud visszautalni (főleg, ha közvetlenül előtte további lehetséges antecedens is feltűnik). L. a következő párhuzamos példákat:

- (31) a. **Vilma** a gyógyszerészlányok közt a legfiatalabbik volt; az utolsó Kövér-lány már két éve férjhez ment, be is költözött a fővárosba, és **ő** azóta reménytelenül bálozott, várva, hogy történjék vele is valami csoda.
 b. [?]A kocsi felborult, **a hordó** gurulni kezdett lefelé a lejtőn; hamarosan a kerek szék is megindult lefelé, majd egy ponton megakadt, **az** viszont tovább gurult, megállíthatatlanul.

Helyesen: A kocsi felborult, **a hordó** gurulni kezdett lefelé a lejtőn; hamarosan a kerek szék is megindult lefelé, majd egy ponton megakadt, **a hordó** viszont tovább gurult, megállíthatatlanul.

A mutató névmást tehát vagy a jól ismert, [–élő] jeggyel összefűzhető deiktikus funkció, vagy a grammatikai visszautaló funkció határozza meg. Az *ő* névmást ezzel szemben vagy a [+élő] jeggyel párosult referenciális funkció, vagy a kontrasztképző/azonosító funkció.³⁵

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a mutató névmás ne léphetne fel azonosító/kontrasztáló funkcióban, ugyanúgy, mint bármely hasonló nominális mondatrész, egyszerűen megfelelvén a magyar mondat szabályainak. Például:

- (32) Boriska kétszer is figyelmeztette Rezsőt, hogy induljanak. **Az** akart minden áron tovább maradni, nem a lány.

³⁴ Másképp érvel Tolcsvai Nagy Gábor (2000; 2001), aki a „nézőpont”, a „szemantikai szerep” és a „szövegfókusz/szövegtopik” szempontját érvényesíti holisztikus kognitív elméleti keretben. Elemzéséhez azonban hozzáfűzi: „Hosszabb szövegekben a kontextus vagy párbeszéd szövegekben a beszédhelyzet **lényeges tényezőként** hozzájárulhat a potenciális antecedensek közül megfelelő kiválasztásához.” (Tolcsvai Nagy (2001: 216), kiemelés tőlem K. P.)

³⁵ Az értelmezésbe természetesen mindig belejátszhat egyfelől az antecedens és az anafora aktuális távolsága a beszédhelyzetben, a közbeékelte proposíció „súlya” (egy rövid befűzés másképp befolyásolja az anafora értelmezhetőségét, mint több befűzés) és az adott helyzetben lehetséges egyéb magyarázó tényezők, például a mutató névmás deiktikus jelentésének felvillantása. Mindezzért a következő példában a mutató névmás mint anafora – ellentétben a (31b) példával – az aktuális helyzetben minden további nélkül működik, igaz, hogy külön hangsúlyt is kap: *Az ovális asztal a legnehezebb bútordarabunk. A karos padot könnyen levisszük, de az kettőnknek túl nehéz.* Ez azonban nem ingatja meg az anaforikus mutató névmás alapvetően grammatikai jellegét, illetve a személyes névmás [+élő] jegyének a mutató névmás [–élő] jegyénél hangsúlyosabb érvényesülését.

A különbség az, hogy míg az *ő* két tulajdonsága általánosan/tendenciózusan érvényesül (tehát vagy kontrasztképző, vagy [+élő] jegyű, vagy kontrasztképző és [+élő] jegyű), addig a mutató névmás anaforaként egy kitüntetett jeggyel sem rendelkezik, vagyis [-élő] jegyét sem érvényesíti. A (32) példabeli az váltakozhat a személyes névmással, a választás (itt és számos egyéb esetben is) egyúttal regiszterhez/stílushoz kötött.

3.3. Az *ő* névmás működése két eltérő rendszerben

A szövegnyelvészet hagyományosan elkülöníti a mondatbeli anaforát a mondatközi anaforától.³⁶ Fel kell azonban tételeznünk, hogy maga a mondatközinek nevezett anafora fogalma sem egységes. Amellett a hipotézis mellett szeretnék érvelni, hogy a mondatközi anafora esetében két eltérő típusú szabályrendszerrel szembesülünk. Az egyik az egymást közvetlenül követő mondatok viszonylatában, a másik egyéb (önálló) szövegbeli egységek viszonylatában működik. Naiv pszichológiai érveléssel úgy is fogalmazhatnánk, hogy a két mondat szoros egymásutánja esetében a **mindenkori megelőző mondatra** figyelünk, a terjedelmesebb, nem a mondatok közvetlen egymásutániságában érzékelt szövegegységben a **szövegkörnyezetre, a szövegtémára** és az abban szabott **szereplőkre**. Az első esetben grammatikai és aktuális stratégiai-pragmatikai szabályok alapján járunk el. A második esetben a szövegértés és szövegalkotás (kognitív és stilisztikai) parancsait követjük.³⁷

A **közvetlen mondatközi** anafora esetében háttérbe szorul az *ő* [+élő] jegye, viszont alanyisméltéskor érvényesül a kontrasztképzés/azonosítás, l. a (30) példát. A **távolabbi/átfogóbb szövegbeli anafora** esetében ezzel szemben az *ő* [+élő] jegye mindig érvényesül, a kontrasztképző/azonosító jelentése viszont nem kötelező, és az anaforikus névmás megjelenése vagy törlése is egészen másfajta indítékkal magyarázható.

Ha a [+élő] jegyű antecedens és az anafora közé olyan propozíció ékelődik, amelyben az alany ugyancsak [+élő] jegyű, a koreferens *ő* jelenléte a szövegkörnyezet függvényében jobbra elkerülhetetlen, illetve stilisztikai elvárás, l. a (31a) példát vagy a következőt:

³⁶ L. például összefoglalóan: Ludger Hoffman (2000: 295kk). Langacker és nyomában a kognitív nyelvtan törekvése másfelől éppen az, hogy közös interpretatív szemantikai alapot találjon az anafora jelenségére a mondaton belül és a szövegben. Ezt célozza meg van Hoek (1995) referenciapont és szemantika alapú modellje, hivatkozással a linearításra, illetve a nézőpontra támaszkodó holisztikus modellekre is, ez utóbbira példa Tolcsvai Nagy Gábor modellje (Tolcsvai Nagy 2000; 2001). Az ebben a dolgozatban képviselt elmélet viszont különbséget tesz grammatikai, pragmatikai és diszkurzív tényezők között, és ezek együtthatásában látja megragadhatónak az anaforika kérdéseit mind egymást követő két mondat, mind az átfogóbb szöveg viszonylatában.

³⁷ E megkülönböztetés mögött az az ismert nyelv-, illetve szövegelméleti kérdés is meghúzódhat, hogy az anafora szövegbeli visszautalásnak vagy a referensre való vonatkoztatásnak tekinthető-e. Ezt a szempontot a jelen dolgozat nem problematizálja, helyette a grammatikai szabályozásnak és a pragmatikai stratégiának a kognitív relevancia kívánalmát megvalósító együttműködésére próbálja tenni a hangsúlyt az aktuális koherencia teremtés során.

- (33) Vilma a karácsonyt szerette a nővérénél tölteni. Szépen rendbe tette a galyatetői kis házat, telerakta a hűtőt, ágyneműt cserélt. Az ünnep előtt egy nappal megjött Ákos a gyerekekkel, és ő felutazott Pestre, ahol már várták.

Ha a közbeékelt propozíció alanya [-élő] jegyű, a koreferens ő egyértelműen választható. L. például a következőket:³⁸

- (34) a. Karácsony előtt rendbe tette szépen a házat, befűtött, ágyneműt cserélt, majd amikor elmúlt az ünnep, és ő hiába nézelődött fel és alá a Libán havas útján, felbaktatott hozzánk a horgos botjával. (Sütő András)
- b. Mindössze kétfélet kérdeznek tőle. „Merre vannak a Montex irodái?” Erre így válaszol: „Az első emeleten balra.” A második kérdés így szól: „Hol található a Ruggyanta Hulladék Feldolgozó?” Amire ő így felel: „Második emelet jobbra.” (Örkény István)

Az ő ezekben a példákban a beszélő/a szerző választása szerint szerepel. A mondatok az ő nélkül is helyesek. Terjedelmesebb szövegegységben belül a társalgási univerzumba bevezetett és ott központi elemként látenszen folyamatosan jelen lévő szereplő megnevezése (akár névmással: ő, akár határozott névszóval: az öreg, a hölgy a pult mögött stb.) ugyanakkor a pro-ejtés értelmében fel is függeszthető. A pro-ejtés kognitív feltétele a szövegben, hogy tudjuk, ki/mi az alany. Ezt a tudást azonban itt **nem a közvetlenül megelőző mondat ágense vagy paciense** közvetíti, **hanem a szöveg(egység)ben feltételezett téma-, illetve szereplő-folytonosság**. Az ő használata a szövegben aszerint válik ketté, hogy konvencionális implikatúráként értelmezhető-e – vagyis a kontrasztálás és azonosítás stratégiájának megvalósítója, amire mint mondatközi anafora a zéró anaforával szemben képes – vagy [+élő] jelentésjegye és referenciális funkciója alapján használjuk-e. Ez utóbbi esetben a szövegben mint a téma-, ill. szereplő-folytonosság lehetséges vagy adott esetben szükséges hordozója jelenik meg – bár a kontrasztálás lehetőségét ez nem zárja ki. Így tehát mód nyílik megfogalmazásbeli variánsok használatára, amit az írásbeli szövegalkotás (az irodalom) látványosan ki is aknáz.

Az antecedens és az anafora közti viszonyt és ezen belül az ő névmás szerepét tehát kettős szempont szerint kell felvázolnunk. Szorosan vett mondatközi helyzetben szabályozott, illetve pragmatikailag befolyásolt antecedens–anafora kapcsolattal és annak megfelelő formával van dolgunk, és itt az ő kontrasztképző/azonosító funkciója érvényesül. Ha ezt a viszonyt „folyamatos” szövegben közbeékelt propozíció(k) vagy a beszélő és a hallgató váltakozása töri meg, akkor az ő a kognitív relevancia kívánalmának megfelelően jelenik meg, és [+élő] jegye alapján (ko)referenciális funkcióban érvényesül (ami természetesen nem feltétlenül zárja ki a kontrasztképző/azonosító szerep lehetséges működését mint konvencionális implikatúrát sem). Az ő tehát vagy stratégiai-pragmatikai funkcióval (= kontrasztálás/azonosítás) rendelkező **mondatközi anafora** vagy **referenciális anafora**.³⁹

³⁸ A példákhoz és elemzésükhöz l. Kocsány (1995: 290) is.

³⁹ Ez utóbbi fogalmat használja Rákosi György a *maga* (= anafora) és *őmaga* (= referenciális anafora) lehetőségeinek elválasztásakor (Bartos 2000).

4. Az ő névmás két különleges teljesítménye

4.1. Az ige után álló ő szerepe

Egyes mondatok egzisztenciális olvasatot kívánnak, vagyis nem az alanyhoz/topikához rendelt predikációra összpontosítunk, hanem úgy értelmezzük a mondatot, mint annak kinyilvánítását, hogy az adott folyamat, cselekvés vagy állapot egyszer már előfordult.⁴⁰ A *Dolgozott nálunk*. mondat lehet válasz például erre a kérdésre: *Mit csinált Péter tegnap délután?*, de állhat ebben a közegben is: **A:** *Szerinted Péter kiismeri majd magát a műhelyben?* **B:** *Persze. Dolgozott (már) nálunk.* Ez utóbbi esetben a mondat egzisztenciális olvasatáról beszélünk. (= 'Előfordult már, hogy dolgozott nálunk.'). Az egzisztenciális olvasatot formai jelzések segítik. Ilyen jelzés például a szórend és a hangsúly: a mondat az igével kezdődik, a mondat élén álló ige mindig hangsúlyos, az őt követő mondatrészek viszont hangsúlytalanok. Esetenként lexikális elemek is támogatják ezt az értelmezést, ilyenek a *már*, a *máskor is*, a *korábban is*. Ezekhez a jelzésekhez társulhat a [+élő] jegű ő névmás egyfajta specifikus deiktikus/referenciális elemként. Például:

- (35) **A:** Szerinted Péter kiismeri majd magát a műhelyben?
B: Persze. Dolgozott ő nálunk éppen elégszer.

Nem lehet nem észrevennünk, hogy ennek az ő névmásnak fontos illokúciós feladata is van: megerősíti a válaszoló véleményét a kételkedő kérdéssel kapcsolatban. Igazából ez a feladat az, amire a névmás vállalkozik. Az egzisztenciális olvasat nélküle is egyértelmű. Viszont erre a feladatra éppen az egzisztenciális olvasat révén kerülhet sor: annak állítása, hogy valami már korábban is előfordult, megerősítheti a megismétlődésével kapcsolatos elvárásokat. L. a következő példákat is:

- (36) a. A fiú nem aggódott. Jól ismerte a környéket, ment haza már máskor is éjjel után.
 b. Nem kell aggódnod. Ment ő haza már máskor is éjjel után.⁴¹

A (36b) mondatban a névmás megjelenése megerősíti a referensnek mint alanynak tulajdonított állítás ismétlődésének veszélytelenségét. Ha egyszer (sokszor) megtörtént, megtörténhet baj nélkül máskor is.

Amire viszont az ő szerepe felhívhatja a figyelmet, az az egzisztenciális olvasat speciális kiterjesztésének lehetősége a jövő időre. A témával foglalkozó kutatás az egzisztenciális olvasatot természetesen a múltban történetekhez köti. Az ő használatával azonban olyan egzisztenciális olvasatú és a beszédaktust illetően ehhez az olvasathoz kötődő nyilatkozatokkal találkozunk, amelyek arra utalnak, hogy valami elő fog még fordulni és le fog zárulni a jövőben.

⁴⁰ Az egzisztenciális olvasathoz részletesen l. Kiefer (2006: 69kk). Az egzisztenciális aspektusról és annak összefüggéséről a progresszív aspektussal l. Maleczki (2001). Kiefer Ferenc szerint az egzisztenciális olvasat különféle aspektus esetén lehetséges, a lehetőségek részletes feltérképezése még várat magára, ezért célszerű olvasatról és nem aspektusról beszélni.

⁴¹ Ezeket és a következő példákat l. itt is: Kocsány (1996a: 160; 1996b: 391).

- (37) a. Egy csomó részletet nem tisztáztunk. Fog még keresni engem, talán már holnap, telefonon.
 b. Fog ő még keresni engem. Csak nehogy késő legyen.

A (36a) és (36b) példában az *ő* nem járul hozzá az egzisztenciális olvasat kiváltásához, ezt az értelmezést a *már*, illetve a *máskor is* támogatja. A (37a) példa nem tekinthető egyértelműen egzisztenciális olvasatúnak. A (37b) példában viszont az *ő* is közreműködik, hogy a kijelentést így értelmezzük: 'Elő fog fordulni, hogy keres engem. Lesz még olyan eset, hogy keres engem.' A (37b) típusú mondatokban a jövőben befejezett cselekvésről van szó. Bár az egzisztenciális olvasat nem kizárólag lexikálisan perfektív jelentésű igékhez kötődik, hozzá kapcsolódóan mégis a befejezett aspektus tekinthető tipikusnak/elsődlegesnek.⁴² Így nem meglepő, ha az egzisztenciális olvasat nemcsak a múlt idejű befejezett cselekvések/állapotok esetében lehetséges, hanem – formális megerősítéssel – a jövőben befejezettnek tekintett/elvárt cselekvések/állapotok esetében is. Ez utóbbiakhoz a jövő idővel együtt járó beszédaktus-lehetőségek társulnak, például a biztatás, az elvárás, a figyelmeztetés vagy a fenyegetés:

- (38) a. Fog *ő* még versenyt nyerni.
 b. Fog *ő* még könyörögni, hogy vegyünk be a csapatba.
 c. Jön *ő* még a mi utcánkba!

A [+élő] jegyű *ő* ige utáni pozícióban hangsúlytalanul ugyan, de egyértelműen azonosító, rámutató referenciális funkcióban szerepel. Szerepeltetésével, vagyis a projektor szabály mellőzésével pedig a pragmatikai-stratégiai cél kerül előtérbe.

4.2. Az *ő* mint logofora

A logofora terminussal a névmásoknak azt a teljesítményét rögzítjük, hogy velük közvetlenül a beszélőre tudunk utalni, magát a beszélőt nevezzük meg.⁴³ A [+élő] jegyű *ő* névmás éppen erre a feladatra vállalkozik a szabad függő beszédben. A szabad függő beszéd (belső beszéd, belső monológ, szabad indirekt stílus stb.) egyfelől közvetlen, „belső” megnyilatkozása a szereplőnek, amely viszont olyan „külső” formában történik, mintha a szereplő önmagát idézné harmadik személyben. A szabad függő beszédet a narrátor szövegétől leginkább a szereplő beszédidejéhez

⁴² Kiefer Ferenc szerint az „egzisztenciális olvasatú mondatnak nincs egyeditett belső idő-szerkezet, úgy viselkedik, mintha nem lenne aspektuális értéke” (Kiefer 2006: 72). Az aspektus versus olvasat kérdése nyilvánvalóan további vizsgálódást kíván. Viszont mivel az egzisztenciális olvasat lényege, hogy az adott folyamat/cselekvés már egyszer előfordult, a befejezettség természetesnek tekinthető. Ugyanigy aktuálisan befejezettségről lehet szó a *fog* igével kezdődő vagy egyéb módon jelzett jövő idejű, az *ő* névmással nyomatékosított mondatokban. Ez véleményem szerint nem mond ellent Maleczki Márta érvelésének sem, az egzisztenciális aspektus és a progresszív aspektus összefüggését illetően (Maleczki 2001).

⁴³ A logofora/logoforika fogalmát az egyes afrikai nyelvekben a függő beszédet jellemző morfológiai vagy lexikális jelölésekre vezették be. Ezekben a nyelvekben a függő beszédben a mondást jelentő ige alanya kap egy jelölést, amely a beszélő referenciális azonosságát jelzi. A későbbiekben kiterjesztették a fogalmat minden olyan formációra, amely a függő beszéd sokféle variációjában az idézett beszélőt jelöli meg. L. ehhez részletesen Roncador (1988: 243kk) további szakirodalommal, valamint a német vonatkozásában Canisius (1994: 3kk).

illeszkedő igeidők és a mondandót/a gondolatokat kísérő, szubjektív modalitást hordozó elemek (interjekciók, partikulák stb.) jelenléte különbözteti meg.⁴⁴ Ezekhez a jelzésekhez társul a [+élő] jegyű ő névmás, amellyel a narrátor a szereplőre és a szereplő önmagára utal.

A klasszikus függő beszéd a mondatközi anaforika törvényeit követi, i. az ő már megismert szerepét a következő két példa összefüggésében:

- (39) a. Péter azt mondta, hogy eljön velünk.
b. Péter azt mondta, hogy ő eljön velünk.

A szabad függő beszédben azonban másról van szó. Az ő itt nem kiemel, nem ellentétez, hanem a beszélő személyét azonosítja, éspedig mind a szabad függő **beszéd**, mind pedig a szabad függő **gondolat**/belső monológ esetében.⁴⁵

- (40) Unta magát. Aztán csak előkaparásztta az írószereit, az ábécés könyvét, ten-tát, írónadat. **Hogy ő ír.** De a nádak nem voltak jól kihegyezve. (Kós Károly)

A kiemelt mondat klasszikus függő beszédben így hangzana: ...és azt mondta, hogy ír/írni fog/írni akar. A szabad függő beszédre gyakran jellemző érzelmi töltet jelen van a mondatban.

Hogy az ő csakugyan fontos szereplő ebben a szerkezetben, azt szemléltesse a következő példa:

- (41) a. A gyerek sok dolgot adott, s az öregasszony, amióta a fia úgy járt, ke-veset mozdított a gazdaságban, még botot is vett, csakhogy mutassa, mennyire megtörte a baleset, **nem tud már a majorság után szaladgálni.**
b. A gyerek sok dolgot adott, s az öregasszony, amióta a fia úgy járt, ke-veset mozdított a gazdaságban, még botot is vett, csakhogy mutassa, mennyire megtörte a baleset: **nem tud ő már a majorság után szaladgálni.** (Németh László)

A (41a) példa egyértelműen a narrátor szövege, amely követi a pro-ejtés szabályát. A (41b) példában az ő logoforikus funkcióban a beszélő személyét jelöli ki, vagyis az öregasszony szájába adja a szavakat.

A szabad függő beszéddel foglalkozó szakirodalom egyetérteni látszik abban a kérdésben, hogy ez a forma az európai nyelvekben először a 19. század prózairodalmában jelenik meg, és jellemzően az irodalom nyelvhasználatának része.⁴⁶ Hogy így van-e, azt akkor fogjuk tudni ténylegesen igazolni, ha történeti forrásokban is nyomon követjük a függő beszéd igen sokféle lehetséges változatát.⁴⁷ Az mindenestre az ő mint referenciális anafora számára fontos és érdekes tény, hogy a 19. századi prózában a szabad függő beszédben az ő felváltva szerepel a beszélő tulajdonnévvel. Ez visszaigazolja az ő referenciális funkcióját. L. például a következő, szimptomatikusnak tekinthető példát:

⁴⁴ Részletesen a témához l. Murvai Olga (1980) és Manfred Roncador (1988) monográfiáját.

⁴⁵ A megkülönböztetéshez és a példákhoz l. Kocsány (1996b).

⁴⁶ Részletesen l. Roncador (1988) további szakirodalommal.

⁴⁷ L. ehhez csatlakozva például Csontos Nóra és Tátrai Szilárd (2008) tanulmányát a funkcionális pragmatika elméleti keretében/fogalomrendszerével.

- (42) Kassai sem bírt igazán örülni. A fejedelem lefoglaltatta Pécsi birtokait, de **már melyiket kérje ő** királyi adomány mellett? [...] Igaz, hogy nagy élv volna Pécsi tulajdonába behelyezkedni, kivált, ha még ez a vén gonosztevő lefejeztetése előtt történhetné. Megpukkadna Pécsi mérgében. [...] De más oldala is van a dolognak [...] Való ugyan, hogy a szökött jobbágy a szombatosok gyűlésén semmi határozottat nem mondott, s már most a halál által gátolva van a kiegészítő vallomások tételében, de **ha Kassai mohón kapdos** a Pécsi vagyona után, a fejedelemné még elhitheteti Rákóczi Györggyel, hogy nemcsak a törvény, de magánbosszú [...] is járult Pécsi megbuktatásához. Ez mérsékletet javasolna a martalékból osztozkodásnál. [...] És a törvények szerint nem kell-e az elítélt honárulók birtokát a hű alattvalóknak adományozni? **S ha Kassai nem áll** a folyamodók közt első sorban, majd föllép Szeredi vagy más gyűlölt főúr, s magához ragadja az oroslánrészt. (Kemény Zsigmond)

Az idézett részlet az első, bevezető mondatot követően végig Kassai gondolatait követi szabad függő beszéd/belső monológ formájában. A huszadik századi prózában egyre egyértelműbb lesz az *ő* logoforikus szerepe, és a tulajdonnév használata háttérbe szorul. Egyes szerzők stílusát különösen feltűnően jellemzi a szabad függő beszéd és ezen belül a logoforikus *ő* használata. Közéjük tartozik például Kaffka Margit, Németh László vagy Móricz Zsigmond stb.

Láttuk, hogy a referenciális anafórának tekintett *ő* adott esetben performancia-jelenségként, vagyis kognitív, illetve stilisztikai okból választható, tehát a szerző döntése szerint jelenhet meg vagy maradhat el a szövegben anélkül, hogy pragmatikai vagy szemantikai funkciót hordozna (l. például előbb a (34) példát). A logoforikus *ő* mint olyan felfedezése éppen ezért esetenként jelentős olvasói teljesítmény, főleg, ha a szövegből hiányoznak a szabad függő beszéd egyéb feltűnő jelzései. A következő példában a második bekezdés teszi egyértelművé, hogy az *ő* az első bekezdésben is a szabad függő beszédnek a része, logoforikus funkcióban.⁴⁸

- (43) Az izzadság egyszerre csak kiverte a homlokát. Eddig nem félt. Most sem magáért: a gyermekeit féltette. Ha *ő* meghal, ha megölik, soha semmi le nem mossa a gyermekei nevééről a szégyent.
Meg az édesanyja. Hogy fog örülni, ha *ő* belép... s nem fogja tudni, hogy a betyár jött már vissza, hogy nem a fia van itt, hanem annak a bőrében Szörnyű Jóska lakik... (Móricz Zsigmond).

Az *ő* névmás mint logofora a szabad függő beszédben összefügg a pro-ejtéssel és mint ilyen, sajátos lehetősége a magyar nyelvnek. Mivel semleges mondatban a névmás alanyként törlődik, megjelenésének súlya: funkciója lesz. Ezt a lehetőséget aknázza ki a referenciális [+élő] jegyű *ő* névmás logoforikus használata is.

⁴⁸ A szabad függő beszéd jelzései itt az igeidők, az élőbeszédre jellemző töredékes mondat és a *meg* kötőszó.

5. Összefoglalás

A magyar mint pro-ejtő nyelv csak bizonyos feltételek mellett engedi meg, illetve várja el a személyes névmások formális megjelenítését. Ezért a névmások használata a nem pro-ejtő nyelvekhez képest várhatóan különféle többlet-feladatokat lát el. Az alanyesetben álló, egyes szám harmadik személyű *ő* névmás kiemelt vizsgálatát az indokolja, hogy bizonyos pontokon másképp, más keretek között működik, mint akár a többes számú *ők*, akár az egyéb ragozott alakok (*őt*, *neki* stb.).

Mivel a névmás alapfunkciója a visszautalás, legelőször arra kellett rákérdezni, hogy hogyan viselkedik az *ő* mint mondatközi anafora. Ehhez szükség volt egy előzetes áttekintésre a mondatközi anafora azon eseteiről, amelyekben a névmás (formálisan kifejtve vagy impliciten) alanyesetben jelenik meg. Ráadásul az antecedens mondatbeli pozíciójának függvényében a visszautalásnál az *ő* konkurensként a mutató névmással (*az*) is számolni kellett.

A vizsgálat megerősítette, illetve kiegészítette a mondatközi anaforika két szintaktikai szabályát. Az első, szoros szabály értelmében alanyismétlésnél semleges mondatban a névmás kötelezően törődik. A második, ingadozó rendszerbe illeszkedő szabályozás értelmében alanyváltásnál semleges mondatban a mutató névmás jelenik meg. Sok esetben azonban ezt a névmást is törölhetjük, vagyis a zéró névmás mégsem kizárólag az alanyismétlés hordozója.

A zéró névmást kettős elv működteti. Az egyik a szoros kontinuitás elve. Szoros kontinuitáson a történések időbeli folytonosságának relevanciáját érthetjük. Ez szabályozza egyfelől az alanyismétlést zéró anaforával és az alanyváltást mutató névmással, és másfelől az alanyváltást zéró névmással minden olyan esetben, ahol a szoros kontinuitást a beszélő megszünteti. Az eseményszerkezet esetében az időbeli folytonosságot egy statikus, pillanatnyi állapot közbefűzésével szakítjuk meg. A szoros kontinuitás megakadása összefügg a beszélői attitűdnek vagy a beszélő intenciójának megváltozásával (például a narráció/leírás közvetlen folytatása helyett értékelés, szubjektív állásfoglalás, implicit beszélőváltás szabad függő beszédben stb.). A másik, általános elv a zéró anafora lehetősége minden olyan esetben, ahol azt az aktuális koherenciateremtés szempontjából semmi nem akadályozza. Ez az elv megvalósulhat úgy is, hogy a jelentésbeli ambivalenciát maga a kontextus oldja fel, és úgy is, hogy ehhez stratégiai mankókat veszünk igénybe, például diskurzus-partikulát, anaforikus adverbiumot, szórendet, egy implicit argumentum mellett a másik argumentum bevezetését, begyakorlott lexikális és idiomatikus megoldásokat, a mellérendelés és az intonáció eszköztárát és így tovább. A pro-ejtés szintaktikai szabálya tehát együttműködik egyfelől az anaforika szabályaival és másfelől a kontextus befolyásával a kognitív relevancia értelmében.

Áttekintve a mondatközi anaforika szabályait és lehetőségeit, igazolva láthattuk, hogy közvetlen mondatközi anaforaként az *ő* csak bizonyos megkötés mellett jelenik meg. Ez a megkötés az *ő* kontrasztáló és azonosító funkciójával teljesül. Ugyanakkor szembesülnünk kellett az *ő* és az *az* névmás viszonyával. Az ismert élőéletlen szembenállást a kétféle névmási anafora használata két szempontból is háttérbe szorítja. A mutató névmás mint alanyváltást jelző mondatközi anafora nem realizálja [-élő] jegyét, mert kizárólag grammatikai funkciót tölt be mint afféle automatikus visszautaló elem. Az *ő* névmás pedig mint alanyismétlést jelző mondatközi anafora elkerülhetetlenül többletjelzőt nyújt a kontrasztálás és azonosítás

szintaktikailag kifejtett eszközöként. Ha a személyes névmás alanyváltásnál helyettesíti a mutató névmást, akkor lehet ő is a mutató névmással azonos hangsúlyviszonyok mellett semleges visszautaló forma, választását azonban a kontrasztálás lehetősége ekkor is megtámogathatja.

A mutató névmás és a személyes névmás mint anafora működésének eltérése kihatással van azokra az esetekre, amelyekben az anafora nem közvetlen mondatközi helyzetben jelenik meg. Ha az antecedens és a visszautaló anafora közé egyéb elemek ékelődnek, a [+élő] jegyét aktiváló személyes névmással [+élő] jegyű alanyokra vissza tudunk utalni, a [-élő] jegyű mutató névmással azonban [-élő] jegyű antecedensekre sem utalhatunk vissza, muszáj névszóval megneveznünk az antecedentst. Ez nyilvánvalóan a [+élő] jegy mentális elsődlegességével függ össze.

Az ő névmás tehát kettős rendszerben működik. Az egyik a közvetlen mondatközi helyzetű anafora, ahol az ő diszkurzív pragmatikai funkciót tölt be, ahol azonban [+élő] jegye elhalványulhat. A másik a nagyobb szövegegységen belüli visszautalás, ahol éppen [+élő] jegye révén működik mint referenciális anafora. Referenciális anaforaként kialakult két egyedileg szabályozott, ritka funkciója is. Az egyik az egzisztenciális olvasatú mondatban ige utáni helyzetben betöltött illokúciós funkció, a másik a szabad függő beszédben a beszélő személyére mutató logoforikus funkció.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet fejezem ki a dolgozat két névtelen lektorának. Kritikai megjegyzéseik és kérdéseik fontosak voltak a dolgozat jelenlegi változatának létrejöttében. Az esetleges hibákért a felelősség természetesen a szerzőt terheli.

Hivatkozások

- Bartos Huba 2000. Az alanyi és a tárgyas ragozásról. In Büky László – Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei IV.* Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék. 153–170.
- Beaugrande, Robert-Alain de – Wolfgang Ulrich Dressler 1981. *Einführung in die Textlinguistik.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Canisus, Peter 1994. Logophorische Pronomina im Deutschen. In Susanne Beckmann – Sabine Frilling (szerk.) *Satz – Text – Diskurs.* (Linguistische Arbeiten 312). Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 3–8.
- Csontos Nóra – Tátrai Szilárd 2008. Az idézés pragmatikai megközelítése. Az idézési módok vizsgálatának lehetőségei a magyar nyelvű írásbeliségben. In Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 59–119.
- É. Kiss Katalin 1978. A határozott főnévi csoport pronominalizációja. *Magyar Nyelv* 74:445–453.
- É. Kiss, Katalin 1998. Identificational focus versus information focus. *Language* 74/2:245–273.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter 1998. *Új magyar nyelvtan.* Budapest: Osiris Kiadó.

- Elekfi László 1979. Hogyan utalunk vissza: *őket? azokat?* *Magyar Nyelvőr* **103/4**:421–426.
- Elekfi László 1980. *Azokat – őket.* Nyelvművelésünk tudományosságáért. *Magyar Nyelv* **76**:176–187, 323–331.
- Elekfi László 1981. Névmási elemek visszautaló (anaforikus) használata. In Imre Samu – Szathmári István – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv grammatikája.* (Nyelvtudományi Értekezések 104). Budapest: Akadémiai Kiadó. 507–514.
- Gécseg Zsuzsanna 2001. A kontrasztív topik szintaxisáról és szemantikájáról. *Magyar Nyelv* **97/3–4**:283–293, 423–432.
- Gécseg Zsuzsanna 2013. Adalékok az információs szerkezet és mondatszerkezet összefüggéseinek kérdéséhez. *Magyar Nyelv* **109/1**:32–49.
- Gyuris, Beáta 2009. *The Semantics and Pragmatics of the Contrastive Topic in Hungarian.* Budapest: Lexica Kiadó.
- Hoek, Karen van 1995. Conceptual reference points. A Cognitive Grammar account of pronominal anaphora constraints. *Language* **71/2**:310–340.
- Hoffmann, Ludger 2000. Anapher im Text. In Klaus Brinker – Gerd Antos – Wolfgang Heinemann – Sven F. Sager (szerk.) *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung* Vol. 1. Berlin, New York: de Gruyter. 295–304.
- J. Soltész Katalin 1976. Mikor *őket*, mikor *azokat?* *Magyar Nyelvőr* **100/3**:257–260.
- Kálmán László (szerk.) 2001. *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan 1.* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 6). Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kenesei István 1989. Logikus-e a magyar szórend? *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 105–152.
- Kenesei István 1998. Adjuncts and arguments in VP-focus in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* **45/1**:61–88.
- Kertész András 2000. A kognitív nyelvészet lehetőségei és korlátai. *Magyar Nyelv* **96/4**:402–417.
- Kiefer Ferenc 1983. *Az előfeltevések elmélete.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akciómínőség, különös tekintettel a magyar nyelvre.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 2007. *Jelentésemélet.* Második, bővített és javított kiadás. Budapest: Corvina.
- Kiefer Ferenc – Gyuris Beáta 2006. Szemantika. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar nyelv.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 175–221.
- Koch, Peter – Wulf Oesterreicher 1994. Schriftlichkeit und Sprache. In Hartmut Günther – Otto Ludwig (szerk.) *Schrift und Schriftlichkeit: ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung* Vol. 1. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 587–604.
- Kocsány Piroska 1995. Műhelytanulmány az *ő* névmásról. *Magyar Nyelvőr* **119/3**:285–293.
- Kocsány Piroska 1996a. „Fog *ő* még gondolni ránk.” A személyes névmás egy különös használatáról. In Terts István (szerk.) *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól.* Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem. 159–161.

- Kocsány Piroska 1996b. A szabad függő beszédől a belső monológig. In Szathmári István (szerk.) *Hol tart ma a stílusztika?* Budapest: Tankönyvkiadó. 331–350.
- Kocsány, Piroska 1997. Pro-drop und Textkohärenz. Interagierende Regeln im Gebrauch des Subjektspronomens im Ungarischen. *Acta Linguistica Hungarica* 44:385–411.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 299–527.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2012. Személyek és/vagy dolgok. A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban. In Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.) *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: ELTE. 231–257.
- Lang, Ewald 1977. *Semantik der koordinativen Verknüpfung*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Maleczki Márta 2001. Az információs szerkezet, a szintaktikai szerkezet és az aspektus összefüggései a magyarban. A progresszív és az egzisztenciális aspektus. In Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből (Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai)*. Budapest: Osiris Kiadó. 165–181.
- Meibauer, Jörg 2012. What is a context? Theoretical and empirical evidence. In Rita Finkbeiner – Jörg Meibauer – Petra B. Schumacher (szerk.) *What is a Context? Linguistic approaches and challenges*. (Linguistik Aktuell/ Linguistics Today 196). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 9–32.
- Molnár, Valéria 1998. Topic in Focus. On the syntax, phonology, semantics and pragmatics of the so-called „contrastive topic” in Hungarian and German. *Acta Linguistica Hungarica* 45:89–166.
- Murvai Olga 1980. *Szöveg és jelentés*. Bukarest: Kriterion.
- Németh T. Enikő 2003. A kommunikatív nyelvhasználat elvei. In Németh T. Enikő – Bibok Károly (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 221–254.
- Németh T. Enikő 2013. Nyelvhasználat, nyelvtan és pragmatika. *Magyar Nyelvőr* 109/2:184–191.
- Németh T., Enikő 2014. Implicit arguments at the grammar-pragmatics interface. Some methodological considerations. *Argumentum* 10:679–694.
- Németh T. Enikő – Bibok Károly 2009. A grammatika és a pragmatika interakciója az implicit argumentumok, az implicit predikátumok és az együttes kompozíció vizsgálatában. In Maleczki Márta – Németh T. Enikő (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VII. Modellek, elméletek és elvek érvényessége nyelvi adatok tükrében*. Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék. 197–226.
- Németh T., Enikő – Károly Bibok 2010. Interaction between grammar and pragmatics. The case of implicit arguments, implicit predicates and co-composition in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 42/2:501–524.
- Nicolle, Steve 1999. Karen van Hoek: Anaphora and conceptual structure. Book review. *Journal of Linguistics* 35/03:657–670.

- Péteri Attila 2001. Az árnyaló partikulák elhatárolásának problémája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 125/1:94–102.
- Pléh Csaba 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben. Pszicholingvisztikai kísérletek és modellek*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Pléh Csaba – Radics Katalin 1976. Az árnyaló partikulák elhatárolásának problémája a magyar nyelvben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 261–277.
- Reichenbach, Hans 1947. *Elements of Symbolic Logic*. New York: Macmillan Co.
- Reinhart, Tanya 1981. Definite NP anaphora and C-command domains. *Linguistic Inquiry* 12/4:605–635.
- Roncador, Manfred von 1988. *Zwischen direkter und indirekter Rede, nichtwörtliche direkte Rede, erlebte Rede, logophorische Konstruktionen und Verwandtes*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Schwarz, Monika 2000. *Indirekte Anaphern in Texten, Studien zur domänengebundenen Referenz und Kohärenz im Deutschen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Sperber, Dan – Deirdre Wilson 1986/1995. *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Szepesy Gyula 1975. Őket – azokat. *Magyar Nyelvőr* 99/4:414–424.
- Takami, Ken-ichi 1999. Anaphora: cognitive grammar account vs. generative grammar account. *English Linguistics* 16/1:210–236.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2000. Vázlat az ő – az anaforikus megoszlásról. *Magyar Nyelv* 96/3:282–296.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Vendler, Zeno 1957. Verbs and times. *The Philosophical Review* 66/2:143–160.

A szerzőről

Kocsány Piroska a Debreceni Egyetem Germanisztikai Intézetének nyugalmazott docense. Kutatási területe a szövegnyelvészet, retorika és stilisztika.

Elérhetősége: kocsanypiroska@gmail.com